

SLAMNIKARSKI DOMAČI OBRTI

Vlado Valenčič

I.

S slamnikarsko domačo obrtjo se je ukvarjalo in se še ukvarja pri nas le prebivalstvo kamniškega področja. Ta posebnost je že v začetni dobi razvoja vzbujala pozornost piscev, ki so poročali o obrtni dejavnosti in gospodarskih razmerah na našem ozemlju.

Kot sem mogel ugotoviti, je prvi omenjal izdelovanje slamnikov v Ihanu Benedikt Franc Hermann v svojih pismih s potovanja po naših deželah v letu 1780.¹ Mimogrede je omenil kranjsko slamnikarstvo Baltazar Hacquet.² Pisec, ki je opisoval l. 1820 obrt in industrijo v ljubljanskem guberniju, je dal že kar pregledno sliko o tedanji razširjenosti in pomenu slamnikarske obrti.³ Tudi nekatera druga poročila o stanju obrtne dejavnosti v prvi polovici prejšnjega stoletja se dotikajo slamnikarstva. V »Novicah« je Peter Hicinger objavil prvi slovenski članek o pletenju slamnikov na Kranjskem.⁴ V sedemdesetih letih se je slamnikarska domača obrt zelo razširila, zato je razumljivo, da se je z njo ukvarjalo več člankov in poročil.⁵ Zgodovinski razvoj pletenja slamnatih kit in tedanje stanje je podal takratni tajnik trgovske in obrtne zbornice Ivan Murnik v zborničnem poročilu za l. 1875.⁶ Na Murnika so se neposredno ali posredno sklicevali skoraj vsi poznejši pisci. Njegovo poročilo je bilo v bistvu nespremenjeno ponovno objavljeno l. 1890.⁷ Murnikovo poročilo je uporabil Louis Edgar Andés za prikaz razvoja kranjskega slamnikarstva v svoji knjigi o predelavi slame.⁸

Razvoj slamnikarske domače obrti, nastanek slamnikarske industrije, stanje in delovne razmere v slamnikarskih tovarnah ter stanje v domači obrtni pletenja slame ob koncu prejšnjega stoletja je popisoval obširno obrtni nadzornik dr. Valentin Pogatschnigg.⁹ Njegove ugotovitve so poleg Murnikovih brez dvoma najpomembnejši vir za zgodovino našega slamnikarstva.

Pogatschniggove in Murnikove podatke je uporabljal Janko Jovan za popis slamnikarstva v svoji razpravi o domačih obrtjih.¹⁰ Prinaša tudi nove podrobnosti

iz razvoja slamnikarstva v prvi polovici XIX. stoletja in navaja imena več lhancev, ki da so imeli pomembno vlogo pri tem razvoju. Ni pa navedel, kje je podatke dobil, zato jih uporabljam le s pridržkom. To je bil zadnji prikaz razvoja in stanja slamnikarske domače obrti. Do tedaj je slamnikarstvo že nazadovalo. V naslednji dobi do današnjih dni je šlo skozi različne razvojne stopnje, po letih skoraj popolnega zastoja je prišel čas večje živahnosti.

Doba nazadovanja in stagnacije se pozna tudi v literaturi. V zadnjih desetletjih so o slamnikarstvu, izvzemši slamnikarsko industrijo, le malo pisali. V zgodovini domžalske fare je Franc Bernik odmeril posebno poglavje slamnikarski industriji v Domžalah.¹¹ Opis zgodovinskega razvoja slamnikarske obrti je povzel po Andésu, sicer se pa omejuje na prikaz slamnikarskih tovarn in slamnikarstva v Domžalah ter vloge Tirolcev v tej industriji. Usoda nekdajne močne slamnikarske industrije prav posebno zanima pisce lokalne zgodovine. Alfonz Mihelčič je podal oris razvoja slamnikarstva predvsem za Mengeš.¹² V Kamniškem zborniku za l. 1957 sta Janez Jerovšek in Albin Pavlin objavila prispevka o tem predmetu, v katerih sta se ozirala na začetke slamnikarstva.¹³ Z etnografskega stališča je Marija Jagodic obravnavala vprašanje slamnikarstva v Mengšu in okolici za sedanji čas.¹⁴

S tem seveda nisem navedel vse literature, ki se nanaša na slamnikarstvo kot domačo obrt. Popolna bibliografija tudi ni bil moj namen. Podal sem le tista dela oziroma članke, ki dajejo več vpogleda v razvoj in vsakokratno stanje te obrti. Tudi sem se omejil glede na predmet razprave le na domačo obrt v slamnikarstvu, zato se nisem oziral na literaturo, ki govori o slamnikarskih tovarnah. Nekateri članki, ki se nanje sklicujem, so navedeni še v opombah.

Čeprav je bila torej slamnikarska domača obrt že dostikrat obravnavana, ne bo mogoče odveč poskusiti, da v tej razpravi pokažem njen razvoj od prvih znanih začetkov do najnovejšega časa. Sedaj so drobci, ki morejo prikazati ta razvoj, razmetani na raznih krajih; gotovo ne bo brez koristi, če bo združeno skupaj čimveč tega, kar je o pletenju slame in slamnikarstvu napisanega ali drugače znanega. Kritično je treba premotriti tudi nekatere okoliščine glede nastanka, ker niso vse trditve, ki se ponavljajo pri raznih piscih, tudi res dokazane. Nekatera vprašanja v zvezi z razvojem, po mojih mislih, niso še dovoljno pojasnjena, n. pr. vloga Tirolcev. Zdi se mi tudi, da si še nihče ni zastavil vprašanja, kje je bil razlog, da se je začelo pri nas širiti slamnikarstvo in v kakšni zvezi je to bilo s takratno nošo pokrival. Zato bom skušal doprinesti malenkost k odgovoru na ta vprašanja. Izčrpne zgodovine te gospodarske panoge tudi to moje delo ne bo dalo, za tako zgodovino bi bilo treba zbrati še več gradiva. Želim le, da bi ta razprava bila delen prispevek h gospodarski zgodovini kamniškega področja.

II.

Murnik je začetek slamnkarstva postavil v Ihan in v čas okrog l. 1775.¹⁵ Kot je mogoče posneti iz literature, je bil prvi, ki je nastanek obrti s tako točnostjo datiral; ostali pisci se glede nastanka držijo v glavnem Murnikovih ugotovitev. Jovan, ki se sicer sklicuje na poročilo trgovske in obrtne zbornice za l. 1875, torej na Murnika, je bil toliko netočen, ker je zapisal, da je bilo slam-

Ihanski slamnkarji — Slika v Domu in svetu 1903, str. 541

nikarstvo tedaj (to je l. 1903) staro 100 let, dasi je Murnik to starost navajal že četrto stoletja prej.¹⁶

V svojem poročilu Murnik ni navedel, na kaj opira svojo trditev, da je začetek našega slamnkarstva okrog l. 1775, zato pravilnosti ni mogoče preveriti. Po Jovanu naj bi bil prvi slamnkar Jožef Mišveč iz Brda št. 10 pri Ihanu, ki je l. 1828 umrl v starosti 71 let. Žal tudi Jovan ne pove, od kod ima te podatke, o pravilnosti katerih moramo dvomiti.

Razširjenost slamnkarstva na Kranjskem je izpričana že l. 1780 po Hermannu, ki je ugotovil, da so ljudje v vsej deželi zelo nosili slamnike in je bilo izdelovanje slamnikov pomembna obrt, zlasti v ihanski župniji.¹⁷ L. 1783 je

kamniški sodnik obravnaval pritožbo ihanskih prodajalcev slamnikov zoper previsoko štantnino, ki jo je v Kamniku zahteval zakupnik od njihovih slamnikov, pripeljanih na letne sejme za prodajo.¹⁸ V pravdi so Ihanci propadli, ker se je izkazalo, da so njihovi predniki plačevali isto štantnino.

Oba navedena vira kažeta, da je okrog l. 1780 slamnikarska domača obrt imela že dokajšen obseg. Sicer so se z izdelovanjem slamnikov ukvarjali največ v ihanski župniji, toda iz Hermannove pripombe se vidi, da so slamnikarstvo poznali tudi drugje. Ni verjetno, da bi obrt mogla le v nekaj letih zavzeti tak obseg. Ravno tako razodeva pravda ihanskih slamnikarjev pred kamniškim sodnikom, da so že njihovi predniki prodajali slamnike na sejmih v Kamniku in drugih mestih. Zato ne moremo vzeti Murnikovega datiranja začetka slamnikarstva (okrog 1775) kot popolnoma točnega, temveč je treba nastanek slamnikarstva pomakniti vsaj nekaj desetletij nazaj.

Slamnikarska obrt ima svoj začetek v dobi merkantilistične gospodarske politike, ko si je država prizadevala za pospeševanje obrtne in industrijske proizvodnje ter za uvajanje novih obrtnih panog. Obrtna dejavnost naj bi se razširila tudi med kmetskim prebivalstvom. Na bivšem Kranjskem je bilo posebno zanimanje obrnjeno na platnarstvo, suknarstvo, čipkarstvo in svilo-rejo.¹⁹ Čeprav je slamnikarstvo nastalo v tej dobi, se zdi, da se država zanj ni zanimala ter da je bilo rezultat popolnoma zasebne pobude.

Na kamniškem področju pred slamnikarstvom ni bilo pomembnejših splošno razširjenih domačih obrti. Valvasor omenja, da so v Ihanu in Trzinu izdelovali postelje (Bettmachen, Bettfiedern); iz njegovega opisa ni jasno, ali je šlo za posteljnake ali za pernice.²⁰ Te svoje izdelke so prodajali po sejmih v vsej deželi, nosili so jih naprodaj tudi na Koroško in Štajersko. Razen tega so se v Trzinu ukvarjali še s pletenjem malih ribiških mrež. Prebivalce obeh vasi je Valvasor nelepno dolžil, da so bili nagnjeni k žepni tatvini; ta svoj očitek je nekoliko omilil z omejitvijo, da to pač ne velja za vse. V Mengšu in Moravčah so bili številni in raznovrstni rokodelci. V nekaterih vaseh, kjer so pozneje v veliki meri gojili domačo slamnikarsko obrt, je v Valvasorjevem času živelo mnogo tovornikov, ki so na konjih tovorili razno blago in si s tem služili svoj kruh. Take tovorniške vasi so bile Blagovica, Domžale, Dragomelj, Krašnja in Nadgorica. V prvi polovici XVIII. stoletja, ko je bila zgrajena komercialna cesta Dunaj—Trst, so vozniki izpodrinili tovornike. Ker skoraj ni verjetno, da so vsi tovorniki prešli k prevozništvu, je najbrž del prebivalstva izgubil dotedanji zaslužek. Slika socialne strukture prebivalstva na kamniškem področju sredi XVIII. stoletja je pokazala, da je bila zelo močna skupina kajzarjev.²¹ Mnogi pripadniki te skupine sploh niso imeli obdelovalne zemlje in se tudi vsi verjetno niso mogli zaposliti kot kmetijski delavci, zato so bili najbrž številni kajzarji navezani na nekmetijske zaposlitve kot tovorništvo, prevoznništvo in razne domače obrti. Delovne sile je imelo kamniško področje za take zaposlitve brez

dvoma dovolj. Zaradi tega je razumljivo, da se je slamnikarstvo na tem področju, ko je bilo uvedeno, hitro razširilo in se ga je oprijel precejšnji del prebivalstva.

Slamnikarstvo naj bi, kot to piše Murnik in za njem ponavlja večina piscev, uvedel v Ihanu avstrijski vojak, ki je služil v Italiji in se je v okolici Florence naučil pletenja slamnatih kit in izdelovanja slamnikov.²² Pogatschnigg navaja le kot govorico, da so slamnikarstvo prinesli Kranjci, ki so se bojevali v Italiji in se naučili pletenja slame na Beneškem in v Florenci.²³ Ne Murnik in ne Pogatschnigg se ne sklicujeta za te svoje trditve na vire, zato jih ne moremo sprejeti kot dokazane. Jovan, ki sicer tudi omenja dosluženega vojaka iz Florence, prinaša celo ime začetnika slamnikarske obrti v Ihanu, Jožefa Mišvelja, pustil pa je odprto vprašanje, ali je ta identičen z nekdanjim florentinskim vojakom.²⁴ Ker sega, kot smo videli, začetek slamnikarstva bolj daleč nazaj, Jožef Mišvelj, ki je bil rojen, če sem v krstni knjigi ugotovil pravičnega, šele l. 1768, ni mogel biti pionir našega slamnikarstva.²⁵

Dasi ne izključujem možnosti, da je zanesel slamnikarstvo na Kranjsko popolnoma slučajno nekdo, ki se ga je naučil v Toskani ali kje drugje v Italiji, se mi zdi, da je zgodba o odsluženem vojaku za zdaj le legenda. Ko sem letos zbiral podatke o slamnikarstvu v Domžalah, mi je moj informator označeval kot začetnike slamnikarstva domačine, ki so se leta 1866 kot avstrijski vojaki borili v Italiji, kjer so spoznali slamnikarsko obrt. Kot je videti, se ljudsko izročilo po svoje presnavlja in prilagaja, zato ga, brez drugih dokazov, ne smemo imeti za zanesljivo.

Naj omenim še drugo legendo o uvedbi slamnikarstva. Ohranil nam jo je Janko Kersnik, kateremu jo je pripovedovala stara ženica. Nekdaj je prišel tuj capin z Laškega, in sicer iz Florence v Domžale. Takrat še ni mogel čez črnuški most, temveč z brodom pri Sv. Jakobu in prosil je v Domžalah pri Mačku za prenočišče. Gospodar ni bil voljan sprejeti tujca, ki ni bil videti posebnega zaupanja vreden; hoteli so ga zapoditi. Šele potem, ko se je oglasil mladi gospodarjev sinko in prosil, naj ga oče obdrži, so vzeli dedca v hišo; dobil je večerjo in potem so ga poslali v hlev spat. Drugo jutro se mu pridruži domači fant in capin se je začel z njim pomenkovati. Naenkrat pravi fantiču: »Plačati ne morem, kar si za mene storil, toda nekaj te bom naučil«. In capin vzame nekoliko slamnatih bilk in začne plesti. Pokaže dečku, kako se stvar dela in potem sta ves dan pletla in do večera imela že toliko spletenih kit, da je zado-stovalo za klobuk, katerega je capin takoj sešil. Ko se je bil deček tega priučil, reče berač: »To ti zapustim; tebi in tvoji hiši bodi to plačilo in blagoslov.« Pozneje je na mesto tiste kmečke hiše stopila lepa tovarna, lastnik pa je bil potomec tega fantiča, kateremu je bil zapustil tisti florentinski berač svoj blagoslov.²⁶

Do sedaj razpoložljivi viri nas torej glede začetka in začetnika slamnikarstva puščajo v nejasnosti. V zvezi z nastankom slamnikarstva se nam seveda postavlja vprašanje, kdaj so naši ljudje pričeli uporabljati slamnike kot pokrivalo, torej kdaj je nastala potreba po izdelovanju slamnikov. Vse kaže, da se je izdelovanje slamnikov pričelo pri nas kot domača obrt kmetijskega prebivalstva. Izdelani slamniki so bili najprej prav gotovo namenjeni lastnim potrebam, nato potrebam najbližje okolice in šele v nadaljnji stopnji razvoja je mogla biti odločilna splošna proizvodnja za trg. Preteklo je najbrž mnogo let, mogoče tudi nekaj desetletij, preden se je na novo uvedeno izdelovanje slamnikov, prvotno omejeno na redke posameznike, razširilo na večjem ozemlju in zajelo večje število prebivalstva. Razumljivo bi bilo, da je šlo širjenje slamnikarstva, vsaj deloma, vzporedno z nošenjem slamnikov.

Ni znano, kdaj so kmetje pri nas začeli nositi slamnike. Menda so že stari Slovani poznali nekaka iz slame pletena pokrivala.²⁷ Vendar za dobo pred XVIII. stoletjem nisem mogel glede nošnje slamnikov pri Slovencih ničesar dognati. V Valvasorju, ki sicer popisuje nošnjo prebivalstva v raznih delih dežele, omembe slamnikov nisem našel. Zanimivo je, da so slamniki omenjeni pri Hermannu, ki je prvi pisal o slamnikarski obrti na Kranjskem. Razen v zvezi s slamnikarsko obrtjo omenja slamnike še, ko govori o nošnji prebivalstva. Tedadaj pravi, da so kranjska pokrivala največ iz slame, zelo redko se vidijo pri prostem ljudstvu pokrivala iz klobučevine. Na splošno so bili slamniki črno barvani in okrašeni s širokim svilenim ali volnenim trakom.²⁸ K Hermannovim ugotovitvam je treba pripomniti, da je potoval po Kranjskem sredi poletja, konec junija in začetek julija. Če je v tem času nošnja slamnikov vzbudila njegovo pozornost, je skoraj gotovo, da jih je bilo na Kranjskem videti razmeroma več kot v sosednjih deželah, skozi katere je prišel k nam.

Podrobnejši opis noše na Kranjskem proti koncu XVIII. stoletja dobimo pri Baltazarju Hacquetu. Glede pokrival pravi, da nosijo moški na glavi okrogle klobuke, poleti pa slamnike, ki jih z mnogo spretnosti izdelujejo sami.²⁹ Hacquetovo pričevanje potrjuje, da je slamnikarska domača obrt imela prvotno v prvi vrsti nalogo kriti lastne potrebe, dasi so jih, kot pripominja, prodajali tudi izven dežele.

Nošnja slamnikov se je najbrž hitreje širila in obsegla večje ozemlje kot pa slamnikarska obrt, ki je ostala omejena na manjši bolj ali manj strnjeni okoliš kamniškega področja, v katerem je imela svoj začetek in kjer se je je prebivalstvo v večji meri oprijelo. Na slovenskem ozemlju je slamnikarstvo, kot sem mogel ugotoviti, bilo poznano le še v okolici Hodič, to je v celovškem sodnem okraju. Tam so izdelovali črne barvane slamnike. Sredi prejšnjega stoletja pa je bil obseg te obrti že neznat.³⁰

V času, za katerega imamo prve omembe slamnikarstva, je bila ta obrt usmerjena že v večjem obsegu na prodajo izdelkov izven domačega okoliša.

Ihanski prodajalci slamnikov so jih razen na sejmih in ob tržnih dneh v Kamniku prodajali tudi v Ljubljani in drugih mestih in trgih.³¹ V Ljubljani je prodaja slamnikov ob tržnih dneh in na sejmih v prvih desetletjih prejšnjega stoletja zavzemala precejšnji obseg. Ljubljanski tržni red za tedenske sejme iz l. 1793 slamnikarjev ne omenja, kar pač ni dokaz, da slamnikov na trgu še niso prodajali, najbrž so tedaj prodajalci bili še maloštevilni. Tržni red iz l. 1826 pa je določil točne prostore, kjer so prodajalci smeli prodajati ob tržnih dneh (sredah in sobotah) svoje izdelke in pridelke. Za prodajalce slamnikov je bil določen trg poleg rotovža, kjer so razen njih imeli mesto zunanje mlekarice, prodajalci medu, domače prodajalke zelenjave ter tudi nekaj prodajalk kruha, moke in sadja.³² Ko je bil l. 1834 uveden nov tržni red, so bili prodajalci slamnikov prestavljeni na trg sv. Jakoba (današnji Levstikov trg), ki je bil določen tudi še za prodajalce kramarskega blaga, železnine, nogavic, za starinarje ter prodajalce črev, medu, vina in lesa.³³ Na tem prostoru so prodajalci slamnikov imeli svoje mesto do časa po prvi svetovni vojni, ko je bila domača obrt izdelovanja slamnikov na splošno opuščena. S prodajo slamnikov, brez dvoma domačega izdelka, so se ukvarjali kočevski krošnjarji, ki so krošnjarili po vseh avstrijskih deželah.³⁴ Tudi Blejci so bili menda udeleženi pri razpečevanju ihanskih slamnikov; prodajali so jih od vasi do vasi, zlasti na Koroškem, kjer so kupovali mnogo ženskih slamnikov.³⁵ Prodaje kranjskih slamnikov so se že konec XVIII. stoletja oprijeli tudi tirolski krošnjarji. Ti krošnjarji, doma največ v dolini Defreggen na vzhodnem Tirolskem, so redno obiskovali naše kraje, kjer so razpečevali predvsem odeje, preproge in brusne kamne.³⁶ Po Murniku naj bi prvi tirolski krošnjar začel prodajati slamnike okrog l. 1790. Po l. 1806 si je pridobil Tirolec Andrej Grimm zasluge za razpečevanje naših slamnikov; tedaj so izdelovali tudi že finejše vrste.³⁷ Poročila, zlasti od l. 1820 naprej, kažejo, da se je s tako organizacijo prodaje odjem povečal in zahteval tudi večjo proizvodnjo.

III.

Iz tega časa, to je l. 1820, je ohranjen dokaj izčrpen popis stanja te obrti. V slamnikarstvu so se najbolj odlikovale vasi Pšata, Sv. Jakob ob Savi, občine (verjetno davčne) Mengeš, Trzin, Stob, Studa in Dragomelj ter župnija Ihan. Po istem poročilu so bili beli in črno barvani slamniki, ki so jih tod pletli, namenjeni le preprostemu ljudstvu. Bili so grobi in se je slama rada lomila. Od lepih florentincev (t. j. v Florenci izdelanih slamnikov) so bili toliko oddaljeni, kot so ti kraji oddaljeni od Florence. Iz Pšate in Sv. Jakoba so šli slamniki v glavnem na Tirolsko. V okolici Dola so pa pletli včasih tudi finejše slamnate kite; te so šle v Nemčijo.³⁸

Anton Rožič, knjižničar v Trstu, sicer pa domačin iz slamninarskega okoliša, je v svojem rokopisu o Kranjski do l. 1823 opisal tedanje stanje slamninarske obrti. Njegov opis se v prevodu glasi: »V župnijah Dol in Ihan, v obsegu približno 12 ur, izdelujejo vseh vrst slamnike. Mnogo jih ugodno prodajajo na Štajersko, Koroško, Avstrijo, Salzburško in tudi na Bavarsko. Ti moški slamniki prinašajo letno povprečno okrog 80.000 goldinarjev v deželo. Izdelovanje slamnikov se je glede na posebno kakovost, trpežnost in lepoto v 56 različnih oblikah povzpelo skoraj do najvišje stopnje popolnosti. Slamniki zaslužijo, da jih vsi priporočajo; tudi dež dobro prinašajo. Civilni in duhovni gospodje jih nosijo navadno v poletju; najboljši stane 1 gld 30 kr.«³⁹

Iz Rožičevega opisa se čuti nekoliko lokalnega patriotizma, vendar se zdi, da ni bilo le golo pretiravanje in hvalisanje. Dejstvo, da so slamnike prodajali v mestih, n. pr. v Ljubljani, ter v druge dežele, kaže, da so bili izdelki konkurenčni tako po ceni kot po kakovosti, čeprav se s florentinci niso mogli primerjati.

Kot pozneje v dobi največjega razmaha in tudi še danes izdelovalci slamatih kit niso posebej gojili žita zaradi pridobivanja slame za pletenje. Po žetvi dozorele pšenice so le izbrali iz snopov slamo, ki je bila po svoji kakovosti za pletenje najbolj primerna. V Toskani, domovini znanih florentinskih slamnikov, so pa sejali pšenico, namenjeno za pletilno slamo, ločeno od druge. Za setev, konec oktobra ali začetek novembra, so uporabljali drobno in okrnjeno zrnje. Njive niso preorali, temveč le prekopali z lopato. Kamnit, nerodoviten, apnenec vsebujoč svet je bil najbolj primeren; zemlje niso gnojili, da ne bi stebelca zrasla premočna in predebela. Pšenico so za ta namen sejali gosteje kot navadno. Žetev je pričela običajno konec maja, potem ko je pšenica odcvetela. Tej je sledilo skrbno pripravlanje slame, sušenje, beljenje na rosi, slačenje listov, žveplanje in končno sortiranje po večji oziroma manjši belini in kakovosti.⁴⁰ Najbolj cenjeno slamo je dajala vrsta jare pšenice, ki so jo sejali v marcu in zato imenovali »marzolano«. Ostala je nizka, tvorila klasje pogosto le s štirimi do šestimi zrni, slama pa je bila tenka, imela lesk kremenjaka, lepo barvo in bila upogibljiva, zato za pletenje slamatih kit posebno priporočljiva.⁴¹

Naši slamninarji so glede pripravlanja slame za toskanskimi daleč zaostajali, zato se seveda niso mogli približati kakovosti njihovih izdelkov. Vkljub temu se je slamninarska obrt pri nas še naprej širila in razvijala. Medtem ko so pletli v prvih desetletjih XIX. stoletja predvsem v Ihanu in okolici, je bila razširjena v štiridesetih letih že okrog Doba, Brda, Mengša, Komende in Kamnika. Slamnate kite so pletli vsi, ko niso imeli drugega dela.⁴² V nekaterih krajih, n. pr. v Mengšu, je tedaj pletenje slamnikov že preseгло svoj višek. Kot popisuje Janez Trdina v svojih spominih, sta bili mesarstvo in pletenje ter šivanje slamnikov glavni obrti v Mengšu. Kite plesti so znali vsi Mengšani; pletli so jih zlasti revnejši ljudje, nato so jih prodajali slamninarjem, kateri so

iz njih izdelovali slamnike. Naredili so največ navadnih kmečkih slamnikov in jih razposlali po svetu.⁴³

Iz Trdinovega pripovedovanja je videti, da je bilo tedaj slamnikarstvo že razdeljeno na dve ločeni obrti, pletenje slamnatih kit in šivanje slamnikov iz kit ter dokončno oblikovanje. Do take ločitve je mogoče prihajalo ponekod tudi že prej. Verjetno je bilo najbolj običajno, da je ves delovni proces od pletenja kit pa do končne izdelave šel skozi iste roke ali vsaj bil opravljen v isti hiši. Če je v hiši pri pletenju kit sodelovalo več družinskih članov, odraslih in otrok, kakor je bilo splošno v navadi, potem je skoraj gotovo znotraj takega delovnega kolektiva prihajalo do nekake delitve dela. Šivanje in oblikovanje je bilo odgovornejše delo, zato je bilo verjetno zaupano spretnejšim rokam. Tudi Hicingerjevo sicer nekoliko nejasno poročilo kaže, da izdelovanje slamnikov ni bilo več združeno s pletenjem kit. Ko ugotavlja, kako se je pletenje kit razširilo, dodaja: »To slamnato blago ne ostane le v deželi, gre tudi na tuje, zlasti ga Tirolci pobirajo in cele vozove trdo vkup nalozenega proč vozijo.«⁴⁴ Mislim, da more to veljati le za slamnate kite, ne pa za izdelane slamnike.

Poročila, s katerimi razpolagamo, so glede obsega in vrednosti proizvodnje med seboj zelo razlikujejo. Rožič je okrog l. 1820 cenil vrednost v druge dežele izvoženih slamnikov letno na 80.000 gld. Hicinger pravi, da pride za slamnikarske izdelke okrog 60.000 gld in tudi več v deželo. To bi veljalo nekako za drugo polovico štiridesetih let. Za isti čas navaja Murnik v zborničnem poročilu iz l. 1875, brez navedbe vira, kot vrednost izvoza, nizko računano, 16.000 gld. Cene slamnikov so se tedaj gibale med 4 krajcarji in 1 goldinarjem. Na podlagi teh števil, katerih zanesljivost danes ne moremo preveriti, si je težko napraviti pravo sliko o obsegu slamnikarske proizvodnje. Ker je prevladovalo izdelovanje navadnih slamnikov za široko potrošnjo, ki so bili cenejši, je proizvodnja brez dvoma že tedaj šla v precejšnje deset tisoče, čeprav vzamemo za vrednost izvoza nižje številke. Upoštevati je treba tudi, da verjetno velik del proizvodnje ni šel iz dežele, temveč je dobil kupce na domačem trgu. Podatki o količinskem obsegu proizvodnje so se ohranili za Ihan. Okrog l. 1840 so v Ihanu izdelali letno približno 25.000 slamnikov.^{44a} Ihan je bil tedaj središče slamnikarske obrti, ki je bila že razširjena tudi po ostalih vaseh tedanjega krumperskega in kriškega okraja.

Obenem s povečanjem proizvodnje in razširjenjem slamnikarstva se je ta obrt tehnično izpopolnila. Jovan omenja Tablarja iz Ihana, ki da je bil izvrsten slamnikar; zasluge za slamnikarstvo si je pridobil z izumom in uvedbo likalnika za likanje surovo izgotovljenih slamnikov. Neki drugi Ihanec je izumil vpletanje pri slamnikih, Lukovšek pa je iznašel stiskalnico, kar je izpopolnilo že itak po Tablarjevem likalniku olajšano obrt.⁴⁵ Murnik deli tehnični razvoj slamnikarske proizvodnje na tri stopnje. V času do l. 1790 so kot orodje uporabljali le navadno kopito in lesen klin za gladenje. Naslednja stopnja je bila, da so imeli poseben

stol, na katerem so delali, tretja je nastopila z l. 1840, ko so začeli izdelovati finejše slamnike s tremi pari slamnih bilk, prej so namreč pletli le s štirimi slamicami.⁴⁶

V tej dobi so imeli Tirolci že pomembnejšo vlogo v našem slamnikarstvu. Začeli so vplivati na proizvodnjo in se niso več zadovoljili le z razpečevanjem slamnikov. Poleg Tirolcev Petra in Lovrenca Mellitzerja je mnogo pripomogel k razširjenju slamnikarske obrti Klemen Blaznik, pozneje tudi Andrej Jelenc iz Ihana. L. 1859 je Pavel Melitzer prinesel nove vzorce, ki so znatno dvignili vrednost proizvodov. Naučil je tudi ljudi plesti črno bele kite, katere jim je plačeval še enkrat dražje kot navadne.^{47a} Tedaj so začeli izdelovati torbice, namizna pregrinjala, vložke za čevlje, trakove in druge predmete.⁴⁷

Ni dvoma, da je posredovanje tirolskih krošnjarjev iz Defereggena mnogo pripomoglo k razvoju naše slamnikarske obrti. Lokalna izročila vežejo razcvet v začetku prejšnjega stoletja na francosko zasedbo naših dežel. Tedaj je k novo organizirani francoski pokrajini ilirskih dežel, katerih upravni sedež je bila Ljubljana, spad ladel vzhodne Tirolske, Pusteral z dolino Defereggen. To je poseglo tudi v trgovske odnošaje tamkajšnjih krošnjarjev. Usmerjeni prej predvsem proti severnim in vzhodnim avstrijskim deželam, so se morali sedaj obrniti proti jugovzhodu, zato so se stiki med njimi in našo deželo ojačili. Verjetno so tedaj postali in po avstrijski reokupaciji ostali nadalje močnejši odjemalci slamnikarskih izdelkov. Posamezniki med krošnjarji so krošnjarstvo zamenjali za stalne trgovske obrate in niso pošiljali le vsako zimo svojih odjemalcev na Kranjsko, temveč so kmalu odprli v Welsu, Riedu, Linzu, Salzburgu lastne prodajalne za prodajo slamnikov. Pogatschnigg pripisuje tej okolnosti del spodbude za razvoj slamnikarstva na kamniškem področju v dvajsetih letih preteklega stoletja. Napredek je trajal nekako do polovice stoletja, potem je prišlo zaradi konkurence svetlejših in finejših benečanskih izdelkov do začasnega zastoja, ker se je povpraševanje po kranjskih slamnikih skrčilo.⁴⁸

Gradivo, ki je na razpolago za prikaz našega slamnikarstva v tej dobi, nam ne daje odgovora na vprašanje, kakšno je bilo gospodarsko stanje te domače obrti, zlasti ne, kolike so bile koristi, ki jih je gorenjski kmet imel od pletenja slamnatih kit. Tudi je težko opredeliti gospodarski in socialni položaj slamnikarstva na splošno. Zdi se pa, da je z napredujočo ločitvijo pletenja kit od končnega izdelovanja in prodaje, postajala odločilnejša vloga prodajalcev slamnikov in da so kmečki pletiči slamnatih kit bili gospodarsko vedno bolj odvisni od trgovine. Ta ločitev kaže, da se je med pletiče in trgovca, ki je odkupoval slamnike, vrinil še vmesni člen, slamnikar, ki je kite šival in slamnik oblikoval. Seveda so slamnikarji gotovo nastopali tudi kot prodajalci, če ne povsod, pa vsaj na domačih trgih. Po vsem tem moremo zaključiti, da je sredi stoletja imel trgovski kapital v slamnikarstvu že odločilno vlogo.

Preden pa preidem k obravnavanju naslednje dobe v razvoju našega slamnikarstva, naj na kratko orišem stanje slamnikarske industrije bivše avstrijske monarhije v prvi polovici XIX. stoletja. Ta industrija je bila nekoliko pomembnejša le na Dunaju, kjer so v začetku stoletja nastala večja podjetja. Država je slamnikarsko industrijo pospeševala s podporami, denarnimi nagradami in prispevki za vajence. L. 1808 so bila dana navodila glede sredstev za pospeševanje izdelovanja slamnikov iz slame in ličja in tej industrijski panogi zagotovljena vsaka podpora. Dvorni dekret iz l. 1810 je tovarnarjem, ki so izdelovali fine slamnike, dovoljeval uvoz slamnatih kit in trakov proti uvozni carini 20 odstotkov namesto običajne carine v višini 60 odstotkov. Toda veliki obrati se niso mogli razviti. L. 1841 sta bili v vsej Avstriji dve slamnikarski tovarni na Dunaju, ki sta imeli deželno tovarniško dovoljenje, kar pomeni, da sta bili večjega obsega in pomena. V Pragi so bile štiri navadne tovarne slamnikov, to so bili le manjši obrati.⁴⁹ Pri takem stanju slamnikarske industrije v državi, kateri smo pripadali, in pri naraščajočem povpraševanju po slamnikih (ta vrsta poletnih pokrival je prihajala vedno bolj v modo), je naše slamnikarstvo uživalo ugled in zavzemalo pomembno mesto. Potopisec Rohrer, ki se je mudil v naši deželi l. 1804, to je še v času, preden se je razvila dunajska slamnikarska industrija, je zapisal, da so na Dunaju često nosili slamnike, katere so imenovali florentinske, dasi so jih napravili ihanski kmetje na Kranjskem.⁵⁰

IV.

V šestdesetih letih je prišlo v razvoju slamnikarstva do bistvenih sprememb. Spremembe so bile posledica deloma novih političnih razmer, deloma pa novega načina tovarniške proizvodnje slamnikov. Že v svoji razpravi o razvoju prebivalstva na kamniškem področju v lanskoletnem zborniku sem označil te spremembe in na kratko orisal nastanek in razvoj slamnikarske industrije v Domžalah in Mengšu.⁵¹ Zato tega ne bom ponavljal, pač pa bom obravnaval odnošaje med slamnikarsko domačo obrtjo in slamnikarsko industrijo ter vpliv, ki ga je imela industrija na nadaljnji razvoj domače obrti.

Tirolski trgovci s slamniki so pred naselitvijo v Domžalah in ustanovitvijo svojih tovarn trgovali razen z našimi izdelki tudi z benečanskimi in toskanskimi slamniki; nekateri so imeli v italijanskih mestih svoje podružnice. Slamnikarska tovarna v benečanski Marostiki je bila v lasti tirolskega podjetnika. Tirolski slamnikarski trgovci in tovarnarji, ki so se naselili v Domžalah in Mengšu, so pripadali družinam Mellitzer, Kleinlercher, Ladstätter, Oberwalder, Kurzthaler, Stemberger, Feldner in Tegischer. Po preselitvi v Domžale so prinesli s seboj izboljšane modele slamnikov iz tovarn v Bassanu in Marostiki, po katerih je bilo prav posebno povpraševanje in ki so jih uvedli tudi v svojih tovarniških obra-

tih.⁵² Za izdelovanje finejših sortimentov so se tirolski podjetniki morali odločiti, ker z izgubo Lombardije in Benečije uvoz finejših slamnikov iz teh dežel v Avstrijo zaradi carine ni bil več mogoč. Razumljivo je, da so Tirolci za sedež svojih podjetij izbrali Domžale in okolico. Nekateri člani tirolskih družin so se že prej tod naselili, ko je bila le trgovina s slamniki v njihovih rokah, drugi pa so prihajali nakupovat izdelke naše slamnikarske obrti. V tem okolju jim je bila zagotovljena po dolgoletnem obstoju slamnikarstva v poslu izvežbana delovna sila za delo v tovarnah in zadostna preskrba s polfabrikati, slamnatimi kitami, ki so jih pletli na kmečkih in kajžarskih domovih po vsej domžalski okolici.⁵³

Slamnikarske tovarne v Domžalah in Mengšu so postale glavni odjemalec za slamnate kite. Kdaj pa kdaj je precejšnje število slamnatih kit iz Kranjske šlo tudi na Dunaj.⁵⁴ Od kakovosti teh polfabrikatov je bila odvisna kakovost končnih izdelkov. Zato so tovarne skušale vplivati na izboljšanje kakovosti slame, uporabljane za pletenje, in na način pletenja. Ločitev pletenja kit od šivanja in oblikovanja slamnikov se je nadalje stopnjevala. Z malo izjemami je pletenje kit bilo področje domače obrti, šivanje in oblikovanje ter seveda prodaja pa so bile že v znatni meri naloga tovarnarjev in večjih slamnikarskih obrtnikov, katerih število je hitro naraščalo. Potrebe po slamnikarskih izdelkih so narasle, toda tudi proizvodnja se je naglo dvigala z uvedbo šivalnega stroja in strojnih stiskalnic. Pletenje slamnatih kit je zavzemalo vedno večji obseg; sredi osemdesetih let je doseglo višek.

Slamnikarstvo je tedaj obsegalo ozemlje »od Št. Jakoba na Posavju do onkraj mesta Kranja, doli ob podnožju Kamniških planin do Štajerske, potem pa na drugi strani od Čemšenika do Janjč in nazaj zopet ob Savi do Št. Jakoba in Pešate.«⁵⁵ Po cenitvi ljubljanske trgovske in obrtne zbornice se je ukvarjalo s pletenjem slamnatih kit in deloma z izdelovanjem slamnikov v tedanjem kamniškem okraju okrog 12.000 oseb. To je bilo nekaj manj kot polovica prebivalstva tistih občin, v katerih je bilo slamnikarstvo razširjeno. Proizvodnja je znašala okrog 800.000 slamnikov, od teh so zgotovili, sešili in oblikovali v tovarnah 367.000 kosov. Nad polovico slamnikov je tedaj izdelala domača slamnikarska obrt, ki pa ni vedno zajemala skupaj pletenja kit in šivanja slamnikov, temveč se je deloma specializirala le na šivanje in oblikovanje, slamnate kite pa je kupovala od pletičev. Ta ločitev je bila izvedena deloma tudi krajevno. V hribovitih delih slamnikarskega področja so slamo rezali, cepili in pletli, v ravninskih krajih so kite šivali v slamnike, ki so jih nato v tovarnah lepili, krtačili in oblikovali. Ker je trg zahteval finejše izdelke, je bilo treba izboljšati kakovost pletenih slamnatih kit. Da se pletiči naučijo pletenja lepših kit, so bili po nalogu trgovskega ministrstva l. 1874 organizirani v Mengšu, Trzinu, Domžalah in Dobu tečajji za slamnato pletenje, ki so bili še istega leta opuščeni.⁵⁶ Na teh tečajjih je poučeval švicarski strokovnjak; prebivalstvo se je seznanilo

z raznimi novimi vzorci pletenja, rezultat pa je bil v splošnem neznamen, ker ni bila slama primerne kakovosti.⁵⁷ Kakovost slame je pri nadaljnjem razvoju postajala najvažnejši problem naše slamnikarske domače obrti. Z domačo slamo ni bilo mogoče doseči kakovosti finejših slamnikov iz inozemske slame. Zato so domžalske tovarne že od začetka uvažale slamnate kite iz Italije; po poročilu trgovske zbornice je bilo l. 1870 uvoženih okrog 1000 slamnatih kit.⁵⁸ V naslednjih letih se je uvoz tujih slamnatih kit povečal. L. 1875 so slamnikarske tovarne uporabljale za proizvodnjo slamnikov razen kranjskih še florentinske, benečanske, švicarske in kitajske slamnate kite.⁵⁹ Florentinski slamniki, ki so jih izdelovale domžalske in mengeške tovarne in s katerimi se je naše slamnikarstvo ponašalo, niso bile izdelek domače slamnikarske obrti, kajti zanje uporabljen polfabrikat, slamnate kite, je bil uvožen.

Dasi uvoz tujih kit tedaj še ni imel zelo velikega obsega, je bil to vendar prvi znak, da je bila domača slamnikarska obrt ogrožena. Pojavila so se prizadevanja, da bi se tudi pri nas uvedlo posebno gojenje pšenice zaradi pridobivanja slame, kot je bilo to običajno v drugih slamnikarskih deželah. Bil je napravljen poskus gojenja pšenične slame za pletenje, ki je dal dobre rezultate. Fr. Kuralt je v tedanjem kmetijskem strokovnem listu »Novice« priobčil navodila, kako naj se pripravlja slama za slamnikarstvo. V ta namen naj bi se uporabljala jara pšenica. Svoj članek je zaključil s pripombo, da plačujejo slamnikarske tovarne za lepo izbrano slamo 40 do 60 gld za stot.⁶⁰ Nekaj let pozneje je ta navodila ponatisnil mladinski list »Vrtec«.⁶¹ Toda našega kmeta ni bilo mogoče prepričati, da bi imel korist, če bi pri slami, uporabljeni za pletenje, žrtvoval pšenično zrnje. Pletel je kite še naprej, kakor je bil navajen, zato je bilo mogoče uporabljati domače slamnate kite le za bolj navadne izdelke.

Leta 1880 je bila proizvodnja slamnikov cenjena na 1.000.000 kosov. Iz razpoložljivih podatkov se ne vidi, koliko jih je bilo izdelanih v tovarnah in koliko je odpadlo na domačo obrt. Razen kit so tovarne kupovale od domače obrti tudi na pol izdelane slamnike. Tovarne se tedaj niso več toliko ukvarjale z izdelovanjem slamnikov iz kranjskih kit, pač pa so jih veliko število apretirale.⁶²

Odkar se je v Domžalah in okolici razvila slamnikarska industrija in so nastajale nove tovarne, se je vedno bolj večala razlika med skromno domačo obrtjo in bogatečimi tovarnarji. Domača obrt ni mogla bistveno prispevati k izboljšanju gospodarskega stanja prebivalstva, ki se je s slamnikarstvom ukvarjalo. Na drugi strani pa so cvetela slamnikarska podjetja in od njihovih lastnikov, ponajveč tujcev, je postala domača obrt gospodarsko odvisna. »Novice« so ugotovljale, da ljudstvo životari, drugi pa uživajo dobiček, pozivale so domači kapital, da bi vzel organizacijo te obrti v svoje roke ter poskrbel za njen dvig.⁶³

Niso manjkali tudi nasprotni glasovi. V zvezi z razvojem slamnikarske industrije se je domača slamnikarska obrt znatno razširila. V prvi polovici

tih.⁵³ Za izdelovanje finejših sortimentov so se tirolski podjetniki morali odločiti, ker z izgubo Lombardije in Benečije uvoz finejših slamnikov iz teh dežel v Avstrijo zaradi carine ni bil več mogoč. Razumljivo je, da so Tirolci za sedež svojih podjetij izbrali Domžale in okolico. Nekateri člani tirolskih družin so se že prej tod naselili, ko je bila le trgovina s slamniki v njihovih rokah, drugi pa so prihajali nakupovat izdelke naše slamnikarske obrti. V tem okolišu jim je bila zagotovljena po dolgoletnem obstoju slamnikarstva v poslu izvežbana delovna sila za delo v tovarnah in zadostna preskrba s polfabrikati, slamnatimi kitami, ki so jih pletli na kmečkih in kajžarskih domovih po vsej domžalski okolici.⁵⁹

Slamnikarske tovarne v Domžalah in Mengšu so postale glavni odjemalec za slamnate kite. Kdaj pa kdaj je precejšnje število slamnatih kit iz Kranjske šlo tudi na Dunaj.⁵⁴ Od kakovosti teh polfabrikatov je bila odvisna kakovost končnih izdelkov. Zato so tovarne skušale vplivati na izboljšanje kakovosti slame, uporabljane za pletenje, in na način pletenja. Ločitev pletenja kit od šivanja in oblikovanja slamnikov se je nadalje stopnjevala. Z malo izjemami je pletenje kit bilo področje domače obrti, šivanje in oblikovanje ter seveda prodaja pa so bile že v znatni meri naloga tovarnarjev in večjih slamnikarskih obrtnikov, katerih število je hitro naraščalo. Potrebe po slamnikarskih izdelkih se narasle, toda tudi proizvodnja se je naglo dvigala z uvedbo šivalnega stroja in strojnih stiskalnic. Pletenje slamnatih kit je zavzemalo vedno večji obseg; sredi osemdesetih let je doseglo višek.

Slamnikarstvo je tedaj obsegalo ozemlje »od Št. Jakoba na Posavju do onkraj mesta Kranja, doli ob podnožju Kamniških planin do Štajerske, potem pa na drugi strani od Čemšenika do Janjč in nazaj zopet ob Savi do Št. Jakoba in Pešate.«⁵⁵ Po cenitvi ljubljanske trgovske in obrtne zbornice se je ukvarjalo s pletenjem slamnatih kit in deloma z izdelovanjem slamnikov v tedanjem kamniškem okraju okrog 12.000 oseb. To je bilo nekaj manj kot polovica prebivalstva tistih občin, v katerih je bilo slamnikarstvo razširjeno. Proizvodnja je znašala okrog 800.000 slamnikov, od teh so zgotovili, sešili in oblikovali v tovarnah 367.000 kosov. Nad polovico slamnikov je tedaj izdelala domača slamnikarska obrt, ki pa ni vedno zajemala skupaj pletenja kit in šivanja slamnikov, temveč se je deloma specializirala le na šivanje in oblikovanje, slamnate kite pa je kupovala od pletičev. Ta ločitev je bila izvedena deloma tudi krajevno. V hribovitih delih slamnikarskega področja so slamo rezali, cepili in pletli, v ravninskih krajih so kite šivali v slamnike, ki so jih nato v tovarnah lepili, krtačili in oblikovali. Ker je trg zahteval finejše izdelke, je bilo treba izboljšati kakovost pletenih slamnatih kit. Da se pletiči naučijo pletenja lepših kit, so bili po nalogu trgovinskega ministrstva l. 1874 organizirani v Mengšu, Trzinu, Domžalah in Dobu tečajji za slamnato pletenje, ki so bili še istega leta opuščeni.⁵⁶ Na teh tečajjih je poučeval švicarski strokovnjak; prebivalstvo se je seznanilo

z raznimi novimi vzorci pletenja, rezultat pa je bil v splošnem neznan, ker ni bila slama primerne kakovosti.⁵⁷ Kakovost slame je pri nadaljnjem razvoju postajala najvažnejši problem naše slamnikarske domače obrti. Z domačo slamo ni bilo mogoče doseči kakovosti finejših slamnikov iz inozemske slame. Zato so domžalske tovarne že od začetka uvažale slamnate kite iz Italije; po poročilu trgovske zbornice je bilo l. 1870 uvoženih okrog 1000 slamnatih kit.⁵⁸ V naslednjih letih se je uvoz tujih slamnatih kit povečal. L. 1875 so slamnikarske tovarne uporabljale za proizvodnjo slamnikov razen kranjskih še florentinske, benečanske, švicarske in kitajske slamnate kite.⁵⁹ Florentinski slamniki, ki so jih izdelovale domžalske in mengeške tovarne in s katerimi se je naše slamnikarstvo ponašalo, niso bile izdelek domače slamnikarske obrti, kajti zanje uporabljen polfabrikat, slamnate kite, je bil uvožen.

Dasi uvoz tujih kit tedaj še ni imel zelo velikega obsega, je bil to vendar prvi znak, da je bila domača slamnikarska obrt ogrožena. Pojavila so se prizadevanja, da bi se tudi pri nas uvedlo posebno gojenje pšenice zaradi pridobivanja slame, kot je bilo to običajno v drugih slamnikarskih deželah. Bil je napravljen poskus gojenja pšenične slame za pletenje, ki je dal dobre rezultate. Fr. Kuralt je v tedanjem kmetijskem strokovnem listu »Novice« priobčil navodila, kako naj se pripravlja slama za slamnikarstvo. V ta namen naj bi se uporabljala jara pšenica. Svoj članek je zaključil s pripombo, da plačujejo slamnikarske tovarne za lepo izbrano slamo 40 do 60 gld za stot.⁶⁰ Nekaj let pozneje je ta navodila ponatisnil mladinski list »Vrtec«.⁶¹ Toda našega kmeta ni bilo mogoče prepričati, da bi imel korist, če bi pri slami, uporabljeni za pletenje, žrtvoval pšenično zrnje. Pletel je kite še naprej, kakor je bil navajen, zato je bilo mogoče uporabljati domače slamnate kite le za bolj navadne izdelke.

Leta 1880 je bila proizvodnja slamnikov cenjena na 1.000.000 kosov. Iz razpoložljivih podatkov se ne vidi, koliko jih je bilo izdelanih v tovarnah in koliko je odpadlo na domačo obrt. Razen kit so tovarne kupovale od domače obrti tudi na pol izdelane slamnike. Tovarne se tedaj niso več toliko ukvarjale z izdelovanjem slamnikov iz kranjskih kit, pač pa so jih veliko število apretirale.⁶²

Odkar se je v Domžalah in okolici razvila slamnikarska industrija in so nastajale nove tovarne, se je vedno bolj večala razlika med skromno domačo obrtjo in bogatečimi tovarnarji. Domača obrt ni mogla bistveno prispevati k izboljšanju gospodarskega stanja prebivalstva, ki se je s slamnikarstvom ukvarjalo. Na drugi strani pa so cvetela slamnikarska podjetja in od njihovih lastnikov, ponajveč tujcev, je postala domača obrt gospodarsko odvisna. »Novice« so ugotovljale, da ljudstvo životari, drugi pa uživajo dobiček, pozivale so domači kapital, da bi vzel organizacijo te obrti v svoje roke ter poskrbel za njen dvig.⁶³

Niso manjkali tudi nasprotni glasovi. V zvezi z razvojem slamnikarske industrije se je domača slamnikarska obrt znatno razširila. V prvi polovici

stoletja so pletli slamnate kite in šivali slamnike največ kajzarji, otroci so pletli kite, gospodar je šival slamnike in jih je nosil prekupcu naprodaj. Ko se je pod vplivom industrije domača obrt razširila, so pričeli pletiti tudi kmetje. Zaradi velikega povpraševanja so cene kit narasle. Letno se naplete (članek, iz katerega posnemamo podatke, je bil napisan l. 1884) 2,000.000 kit, za kar zaslužijo pletiči 200.000 gld. Dnevni zaslužek, vključno plačilo za slamo, je znašal 12 do 15 krajcarjev, kar je bilo malenkostno plačilo, četudi se upošteva, da je bil to postranski zaslužek v času, ko bi sicer pletič ali pletica bila brez posla. Treba bi bilo izboljšati kakovost naše slame, ker le tako se bo slamnikarstvo kot domača obrt ohranilo in povzdignilo, pletiči pa bi prišli do boljšega zaslužka.⁶⁴

Taka upanja se niso uresničila. V nekaj naslednjih letih so cene slamnatih kit zelo padle. Ko se je l. 1893 kranjski deželni zbor ukvarjal z vprašanjem slamnikarstva, je poslanec Kersnik orisal tedanji gospodarski položaj te domače obrti. Okrog 1880 so plačevali za kito dolgo 46 komolcev deset do dvanajst krajcarjev. Zelo spretna delavka je mogla na dan splesti eno in pol do dve kiti, pri celodnevem delu je zaslužila največ 20 krajcarjev. L. 1893 so plačali za tako kito pet do sedem krajcarjev. Zaslužek je pri teh navadnih izdelkih padel na polovico. Nekoliko boljša je bila cena finejših izdelkov, njihova kakovost pa vendar ni bila taka, da bi mogli konkurirati z uvoženimi. Tudi tisti, ki niso pletli le slamnate kite, temveč so iz njih doma šivali slamnike, so bili na boljšem.⁶⁵ Vsi izdelovalci slamnatih kit pa niso dosegli niti nizkih cen, katere so plačevale slamnikarske tovarne in obrtniki; od mnogih so jih odkupovali mešetarji, prihajali so največkrat v sobotah, in jih nato prodajali tovarnam. Cena, ki so jo dobili pletiči, je bila zmanjšana za mešetarjev zaslužek.

Glavni razlog propadanja slamnikarske domače obrti je Kersnik videl v slabi kakovosti slame, ki so jo uporabljali za pletenje kit in pa v premajhni strokovni izurjenosti prebivalstva, ki se je s tem delom ukvarjalo. Zato je zahteval, naj dežela pomaga nazadujočemu slamnikarstvu in je predlagal, naj deželni odbor pretrese vprašanje, kako bi se uvedlo in povzdignilo pridelovanje boljše slame in kako bi se pridobili in nastavili sposobni učitelji, ki bi poučevali v pletenju po tujih vzorcih. Deželni zbor je Kersnikov predlog sprejel.⁶⁶

Kersnikove navedbe o tedanjem stanju slamnikarske obrti potrjujejo časopisna poročila tistega časa. Dnevni zaslužek pletiča kit je padel od nekdanjih 10 do 20, pri spretnejših tudi 30 krajcarjev, na 5 do 10 krajcarjev, kolikor dobi za 20 do 25 m dolgo slamnato kito, ki jo more splesti v enem dnevu. Če bi moral plačati še slamo, bi zaslužil komaj tri krajcarje. Zato število oseb, ki pletejo slamnate kite, nazaduje. Kljub temu se v tovarnah kopiči zaloga slamnatih kit, iz katerih ni mogoče izdelovati belih slamnikov, potreba po črnih pa je majhna. Ker je vrednost domačih kit za 50 odstotkov padla, je treba pričakovati, da bo pletenje prenehalo, če česa ne ukrenejo, kar bi izboljšalo razmere v tej domači

obrti. To ni le v interesu domače obrti same, temveč tudi v interesu slamnikarskih tovarn.⁶⁷

Po sodbi slamnikarskega strokovnjaka Andésa so bile slamnate kite, izdelane na Kranjskem, med vsemi evropskimi najslabše in najcenejše. Bile so iz slabo beljenih ali sploh nebeljenih in neenako debelih slamic. Slama pač ni bila tako gojena, da bi se po barvi in sortimentu vsaj približala slami iz drugih držav. Na Kranjskem slame sploh niso izbirali po debelosti. Premer žitnih stebelc je bil zelo različen. Za fine florentinske slamnate kite in na splošno za italijanske kite so uporabljali slamice z najmanjšim premerom tričetrť do 1 mm; pri nas so slamice imele premer 1 in pol do 3 mm in so pri pletenju vlagali slamice ponajveč zgoraj enkrat z gornjim in nato z dolnjim koncem, da so dosegali enakomerno širino. Najobičajnejši način pletenja je bil s sedmimi slamicami.⁶⁸

Naše slamnate kite niso imele nizke cene in niso izgubljale trga le zaradi slabše kakovosti, temveč tudi zaradi velike konkurence izdelkov iz drugih držav. Slamnikarska domača obrt je bila močno razširjena v Nemčiji, zlasti v badenskem Schwarzwald in na Saškem, ter v Italiji, predvsem v Toskani. Tudi Francija, Belgija, Švica (kanton Bern) in Škotska so dobavljale velike količine slamnatih izdelkov. Proti koncu stoletja sta prišli Kitajska in Japonska s svojimi izdelki na svetovni trg; ker je njihovo blago bilo poceni in dobre kakovosti, je resno konkuriralo domačim evropskim izdelkom.⁶⁹ Najbolj je bilo na trgu cenejše florentinsko blago, ki se je odlikovalo po fini in izbrani slami ter skrbni izdelavi.

V.

Po sklepu deželnega zbora, naj dežela ukrene vse potrebno, da se slamnikarstvo kot domača obrt ohrani in da se izboljšajo njene gospodarske razmere, se je deželni odbor pričel takoj ukvarjati z vprašanjem, kaj bi bilo treba v ta namen storiti. Stopil je v stik s trgovsko in obrtno zbornico, domžalsko občino in slamnikarskimi tovarnarji. Po svojih posvetovanjih in poizvedbah na kraju samem je prišel do zaključka, da bi se domača slamnikarska obrt mogla izboljšati in pospeševati le, če bi se uvedlo pridelovanje slame na ta način, kot je običajno pri tujem slamnikarstvu. V ta namen bi napravili vzorne nasade v raznih krajih in legah kamniškega, kranjskega in ljubljanskega okraja. Stroški za take nasade bi bili neznatni, tudi je bilo pričakovati, da jih bodo posamezni kmetje radi napravili pod vodstvom strokovnjaka. Strokovnjak, ki bi ga za ta posel pridobili, bi moral nadzorovati setev žita, potem žetev, beljenje in sploh ves postopek pripravljanja slame ter o tem poučevati prebivalstvo. Svoj posel bi moral začeti meseca marca, do jeseni bi imel opravka s pridelovanjem slame, jeseni in pozimi bi poučeval pletenje. Slamnikarski tovarnarji in obrtniki so menili, da bi bilo najbolje za pridelovanje slame in pletenje pridobiti za dve leti strokovnjaka

iz Toskane. V drugem letu bi pozvali za poučevanje o pridelovanju slame in pletenju kakega švicarskega strokovnjaka. To pa zato, ker so pletli v Švici tudi z razcepljeno slamo; v Švici so porabili celo stebelce, v Italiji le gornji del do prvega kolena. V Švici so uporabljali za pletenje pšenično in rženo slamo, v Italiji le pšenično. Na ta način bi se dalo praktično ugotoviti, kateri način, italijanski ali švicarski, bi našim razmeram in potrebam bolje ustrezal, obenem bi se naši ljudje naučili pletenja po obeh načinih.

Deželni odbor je dalje predlagal, naj bi se razpisale nagrade 25 do 50 kron v spodbudo kmetom, ki bi napravili nasade za pridelovanje slame. V Domžalah naj bi ustanovili šolo za pletenje slame vsaj za dve leti. Učitelji na šoli bi bili zgoraj omenjeni strokovnjaki. Šola bi organizirala 4- do 5-tedenske tečaje v Domžalah in okoliških občinah.

Domžalska občina in tovarnarji so se zavezali preskrbeti brezplačno prostore za šolo in za stanovanje učiteljev ter skrbeti za kurjavo in snaženje. Država in dežela bi krili stroške za učitelja, za vzorne nasade in nagrade. Ministrstvo za uk in bogočastje je obljubilo, da bo država prispevala h kritju stroškov.⁷⁰

Vkljub načelni pripravljenosti je šele l. 1896 prišlo do izvršitve tega načrta. Avgusta tega leta je ministrstvo za uk in bogočastje odredilo, naj se organizirajo 4- do 6-tedenski tečaji za slamnato pletenje. Kot učitelja-strokovnjaka sta bila poklicana Matija Oberwalder, po imenu sodeč eden izmed tirolskih slamičarjev v Domžalah, ter Quintillo Donnini iz Florence. Plača jima je bila določena na 100 gld mesečno, priznано jima je bilo tudi povračilo potnih stroškov, in sicer Oberwalderju v znesku 50 gld, Donniniju v znesku 100 gld. Osebnе izdatke je prevzelo ministrstvo za uk in bogočastje v breme svojega proračuna pod pogojem, da vse druge stroške, združene z organizacijo učnih tečajev, pokrijejo lokalni faktorji. Področje obeh učiteljev-strokovnjakov je bilo razdeljeno tako, da bi Oberwalder prevzel pouk o rezanju slame, beljenju na travi in drugo manipulacijo s slamo, Donnini pa pouk o pletenju.⁷¹

Organizacijo tečajev je na prošnjo deželnega odbora izvedel dogovorno s prizadetimi občinami tajnik trgovske in obrtne zbornice Ivan Murnik. Na sestankih z nekaterimi občinskimi odbori in zastopnikom zbornice je bilo določeno, kateri stroški zadenejo občine. Dežela in trgovska zbornica sta obljubili podporo občinam, ki ne bi mogle same kriti vseh stroškov za stanovanje učiteljev, šolske prostore, razsvetljavo, kurjavo in snaženje.

Že poleti l. 1895 je Matija Oberwalder obhodil občine, kjer so se ukvarjali s pletenjem in pojasnjeval način pravičnega pridelovanja slame. Napisal je o tem navodilo, ki je izšlo kot posebna publikacija in je bilo objavljeno tudi v »Kmetovalcu« in »Novicah«.⁷² Leta 1896 je obhodil ponovno iste občine, da se je prepričal, če se ravna po danih navodilih. Pokazalo se je, da je komaj tretjina slame brez hibe. Sicer pa je bilo opaziti med prebivalstvom veliko zanimanje za to stvar.

Končno je bil napravljen načrt za tečaje, ki so bili v času od oktobra 1896 do maja 1897 v teh krajih:

Domžale za občino Domžale, Dob, Jarše, Dragomelj, Ihan, Podrečje, Brezovica;

Moravče za občine Moravče, Drtija, Velika vas, Peče;

Rova za isto občino;

Mengeš za občine Mengeš, Loka, Moste in Suhadole;

Kamnik za občine Kamnik, Podgorje, Zgornji Tuhinj in Mekinje;

Tunjice za občini Tunjice in Stranje;

Šmarca za občini Šmarca in Homec;

Dolsko za občini Dolsko in Dol;

Trzin za občini Trzin in Rašica;

Radomlje za občini Radomlje in Volčji potok;

Prevoje za občini Prevoje, Krtina in vas Prevalje;

Lukovica za občine Lukovica, Zlato polje, Češnjica, Rafolče in Spodnje Koseze brez Prevalj;

Cerklje za občine Cerklje, Lahoviče in Zalog.

V nekaterih krajih so bili večtedenski tečaji, toda pouk ni bil vsak dan; v drugih krajih so bili krajši tečaji z dnevnim poukom. Po zaključitvi tečajev je bil v maju 1897 ponoven tečaj v Domžalah, katerega so se mogli udeležiti intereseanti iz vseh občin.

Zdi se, da toskanski strokovnjak Donnini sploh ni nastopil kot učitelj za pletenje slame. Iz poročila deželnega odbora se namreč vidi, da je na željo zastopnikov več občin in po nasvetu zborničnega tajnika Murnika deželna vlada izročila Matiji Oberwalderju tudi pouk o pletenju. Razlog spremembe ni znan; mogoče je bil vzrok v težavah medsebojnega sporazumevanja, novodošli Italijan gotovo ni poznal slovenščine, medtem ko je bilo sporazumevanje s Tirolcem verjetno lažje.

Predvideno je bilo, da bo strokovni učitelj po prenehanju tečajev (od junija do avgusta) praktično poučeval na kraju samem o pridelovanju in beljenju slame za pletenje, septembra in deloma oktobra pa o setvi pšenice in sortiranju slame. Novi tečaji naj bi se začeli oktobra 1897; meseca novembra bi bila delitev nagrad za najboljšo pridelano slamo.

Tečaji so bili ponovno leta 1896—1897, in sicer v Domžalah, Mengšu, Trzinu, Radomljah, Šmarci, Rovih, Moravčah, Cerkljah, Lukovici, Prevojah, Kamniku, Tunjicah in tudi v Blagovici, kjer ga v prejšnjem letu ni bilo. Pač pa je odpadel tečaj v Dolskem, ker je bila letna doba že prepozna. Tečaji so trajali v vsakem kraju okrog dva tedna. Vseh udeležencev je bilo 955, kar kaže na znatno zanimanje prebivalstva.

Pri tečajih leta 1895—1896 se je poučevanje pletenja omejilo na slamo, v letu 1896—1897 pa so se udeleženci učili plesti največ z ličjem in mešanimi

pleteninami (ličje mešano s slamo). Iz tega je razvidno, da pri pouku niso uporabljali le domačih surovin, kajti ličje je bilo gotovo tujega izvora. Po poročilu trgovske in obrtne zbornice deželnemu odboru so bili uspehi tečaja zelo zadovoljivi. Pri 14-dnevnem pouku so se udeleženci mogli naučiti 80, 100 in tudi 120 najrazličnejših vzorcev. Bili so usposobljeni, da zgotovijo vsako še tako težko pletenino iz slame ali ličja. Njihovi izdelki niso zaostajali za najboljšimi tujimi vzorci. Toda to je moglo veljati le za izdelke iz tujih surovin. Kajti isto poročilo ugotavlja, da glede pridelovanja slame za pletenje pri prebivalstvu ni bilo mogoče vzbuditi tiste vneme kot pri pletenju. To se pravi, da se kakovost slame ni izboljšala. Poročilo izraža upanje, da se bo mogoče zaradi podeljevanja nagrad za najboljšo slamo tudi glede tega obrnilo na bolje.⁷³

To je bil zadnji tečaj za pletenje s slamo ali ličjem, z njim so se zaključila prizadevanja države in dežele, da bi se domača slamnikarska obrt ohranila v tedanjem obsegu in izpopolnila. Za organizacijo tečajev ima največ zaslug trgovska in obrtna zbornica oziroma njen tajnik Murnik, ki je pokazal za to domačo obrt posebno zanimanje. Sodelovanje zbornice je šlo tako daleč, da je nakazala vse stroške za učne prostore, učiteljevo stanovanje, kar pa so sicer obljubile poravnati prizadete občine. Ker menda končno občine sploh niso ničesar prispevale h kritju teh stroškov, ji je, na ponovno prošnjo, polovico povrnila dežela, polovico stroškov pa je poravnala zbornica sama.⁷⁴

Akcija za pospeševanje domače slamnikarske obrti svojega namena ni dosegla. Niti ni mogla, da bi zavirala hitro nazadovanje, kaj šele, da bi ga ustavila ali celo obrnila razvoj v pozitivno smer.

VI.

Obrtni nadzornik Pogatschnigg je v svojem poročilu o slamnikarski domači obrti, ki se nanaša na stanje v zadnjih letih prejšnjega stoletja, ugotovil, da so slamnikarske tovarne v Domžalah in Mengšu vzele izdelovanje slamnikov v svoje roke.⁷⁵ Izdelovale so jih v vseh mogočih sortimentih in velikih množinah. Nasprotno pa je v primeri s prejšnjimi časi nazadovala proizvodnja domače obrti. Medtem ko je v sedemdesetih letih šlo letno v svet na sto tisoče slamnikov kot izdelkov kranjske domače obrti, je ob koncu stoletja skupna proizvodnja znašala komaj 60.000 kosov. Izdelovali so jih še v Mengšu, Loki, Trzinu, Stobu, Studi, Ihanu, Domžalah, Dolskem in na Viru. Z izdelovanjem slamnikov je bilo tedaj zaposlenih 50 do 60 oseb, večina je razen slamnikov izdelovala še druge slamnate predmete, zlasti cekarje. Ti domači obrtniki so delali slamnike iz slamnatih kit, spletenih od doma pridelane ali pa tudi kupljene slame. Beliti in barvati so jih dajali tovarnam. Postalo pa je že običajno, da so ti izdelovalci slamnikov kupovali slamnate kite od drugih in iz njih šivali slamnike.

Pletenje kit po kamniškem okraju in nekaterih vaseh sosednih okrajev je bilo tedaj še vedno precej razširjeno. Za pletenje niso uporabljali samo domačo pšenično slamo, temveč tudi boljše inozemske sorte slame. Slamo so le belili ali pa barvali. Prvotno so belili in barvali sami doma, pozneje so to delo prepuščali tovarnam, ki so ga oskrbovale bolj in ceneje. Iz tako pripravljenih surovin so

Izdelovanje slamnikov — Slika v Domu in svetu 1903, str. 544

pletli ožje in širše kite, ki so bile glede na izbiro in mešanje slame ter glede na vzorce zelo različne. Tovarne so izročale pletilcem za pletenje lastno slamo, šlo je v takih primerih brez dvoma za kvalitetnejše uvožene surovine. Iz te slame spletene kite so potem prevzemale po vnaprej določenih cenah. Pletiči, ki so pletli kite iz domače slame, so bili pravi domači obrtniki, tisti pa, ki so pletli tovarniško slamo, so pa bili dejansko tovarniški delavci, le da so delali na svojem domu. Verjetno so za tak način dela na domu prihajali v pošteev predvsem pletiči in pletice iz bližnje tovarniške okolice, manj pa iz oddaljenejših krajev. Število oseb, ki so se ukvarjale s pletenjem kit, je Pogatschnigg cenil na več kot 6000, torej nekako polovico manj kot jih je bilo v sedemdesetih

letih. Tedenski zaslužek je znašal po njegovi cenitvi 2 do 3 gld na glavo, vrednost celotne proizvodnje slamnatih pletenin pa 800.000 gld.

Mislím, da je šel Pogatschnigg s svojimi cenitvami dosti previsoko, saj navaja povprečno več ko šestkrat višji dnevni zaslužek, kot ga navajajo drugi že omenjeni viri. Tudi vrednost proizvodnje slamnatih kit je mogla predstavljati le del navedenega zneska, pa čeprav bi vzeli za podlago cenitve njegovo višino zaslužka. Število kit bi moralo znašati na osnovi Pogatschniggovih številok nad 2 milijona; če pa bi vzeli za povprečno vrednost kite 10 kr, bi množina izdelanih kit dosegla celo 8 milijonov. Kot pa kažejo podatki iz osemdesetih let, ko je bila obrt na višku, so letno spletli po najvišjih cenitvah kvečjemu 2.000.000 kit v vrednosti 200.000 gld. Upoštevati je treba še, da je največji del s pletenjem slame zaposlenih pletel kite le v zimskih mesecih, ko ni bilo drugega dela. Pa tudi v tem času niso vsi pletli po cele dneve. Skozi vse leto so se s pletenjem mogli ukvarjati le posamezniki, n. pr. starejše ali bolehne osebe, ki za drugo delo niso bile sposobne. Zato je najbrž dovolj, računati na vsako osebo povprečno 100 kit letno. Glede na vse to, Pogatschniggovo vrednost proizvodnje ni mogoče sprejeti kot pravilno. Pripominjam, da je Jovan navedel, sklicujoč se na Pogatschniggovo poročilo, kot vrednost proizvodnje slamnikarske domače obrti znesek 160.000 kron (80.000 gld).⁷⁶ Dasi je ta njegova navedba v zvezi s Pogatschniggovim poročilom napačna, je bil znesek vrednosti gotovo bližji resničnemu stanju, dasi je bil najbrž še vedno previsok.

Nekako za isti čas, kot Pogatschniggovo poročilo, imamo še drugo poročilo o stanju v domači slamnikarski obrti.⁷⁷ To pa kaže, da so bili zaslužek in delovni pogoji mnogo bolj neugodni. Pletič je dobil za slamnato kito dolgo 25 m, delo celega dneva, 6 oziroma največ 10 krajcarjev. Pri takih cenah, je menil poročevalec, ni mogoče govoriti o zaslužku kmeta, ker kmet plete kite zastonj. Pletenje je pri teh cenah le sredstvo za preganjanje brezdelnosti v zimskih dneh. Kako malenkosten je bil zaslužek pletiča slamnatih kit, pokaže primerjava z zaslužkom delavk v slamnikarskih tovarnah. Strojne šivalke slamnikov so zaslužile dnevno 60 krajcarjev do enega goldinarja, ročne šivalke ali vezalke kit 40 do 50 krajcarjev, apreterke 60 krajcarjev.⁷⁸ Dejanski zaslužek šivalke je bil sicer nižji, ker so morale tovarnarju plačevati uporabljeni sukanec, vendar je ostala med njihovim zaslužkom in zaslužkom pletiča slamnatih kit še vedno nesorazmerno velika razlika. Vzrok nizkih cen je pisec poročila videl le pri tovarnarjih, ki so slamnate kite odkupovali. Njihov dobiček je bil odvisen tudi od cene kit, zato so jih slabo plačevali. Seveda je bilo tako gledanje preveč enostransko. Vzrok nizkih cen za domače izdelke je treba iskati še v njihovi slabi kakovosti in v konkurenci tujega blaga.

Ker je pletenje kit iz domače slame nazadovalo, so se pojavila prizadevanja, da bi uporabljali boljše uvožene surovine. Na pobudo takratnega domžalskega župnika Franca Bernika je bila l. 1908 ustanovljena zadruga »Kitarsko društvo

v Domžalah«. Njen namen je bil predvsem, da preskrbuje članom potrebščine za pletenje umetnih kit in da jim vnovčuje njihove izdelke. V članstvo je takoj pristopilo nekaj sto pletic. Zadruga jim je dobavljala za pletenje ličje (Bast, imenovali so ga tudi oblanje), napravljeno v domači obrti na Češkem, toda iz lesa ruskega izvora. Med članicami je bilo za to delo veliko zanimanje, v nekaj tednih je bilo napletenih nad 30.000 kit. Zadruga je pleticam delo takoj plačala, za izdelke pa ni imela kupcev, zato se je v začetku močno zadolžila. Šele ko si je zagotovila odjemalce, je močno razvila svoje poslovanje, ki pa ga je prekinila prva svetovna vojna. Tedaj ni bilo več mogoče nabavljati za pletenje potrebne surovine. Povojne razmere za to obrt niso bile ugodne. Na uvožene surovine iz Češke je bila visoka carina, zaradi nestalne denarne vrednosti je bil uvoz združen s precejšnjim finančnim rizikom. Zadruga, ki je v času svojega obstoja članicam izplačala na zaslužku nad 136.000 kron predvojne vrednosti, je likvidirala. Tedaj je imela 667 članov in članic.⁷⁹

Proti koncu XIX. stoletja se je pojavil nov način izdelovanja slamnikov, ki so ga imenovali vezenje. Pri tem načinu niso uporabljali slamnatih kit, temveč golo slamo ter lesen kalup za slamnikovo obliko, okrog katerega se je ovijala slama. »Iz srede vrha ven so vdolbene zareze, kjer ima pri vezanju nit svojo smer. Na temenu tega lesenega vzorca se najprej pritrdi slama z iglami ali buckami v kolobar, h kateri se potem naslednja privije. Na vseh tistih mestih pa, kjer slama gre čez zarezo, se priveže k že pritrdjeni. Ko poide ena, vtakne se v njen konec nova, ki zopet nadaljuje isto pot naprej. Tako se potem nadaljuje z drugo, tretjo, četrto itd., dokler ni spleten vzorec. Glavno delo je končano, narediti je treba še »kraje« na isti način kot prej in slamnik je zgotovljen«. Ves slamnik je narejen lastnoročno. To delo je počasno, delavka naredi dnevno enega, največ dva slamnika. Zato so bile cene vezenih slamnikov višje kot cene šivanih, tovarne so jih prodajale najslabše vrste po 70—80 krajcarjev, boljše do 4 krone kos. Vezene slamnike so izdelovale delavke na domu za tovarnarja, izdelovale so jih pa tudi posamezne kmetske družine in jih prodajale v tovarne, navadne po 14 do 20, boljše po 20 do 40 krajcarjev. Slamo so kmetje dobili od tovarnarja.⁸⁰

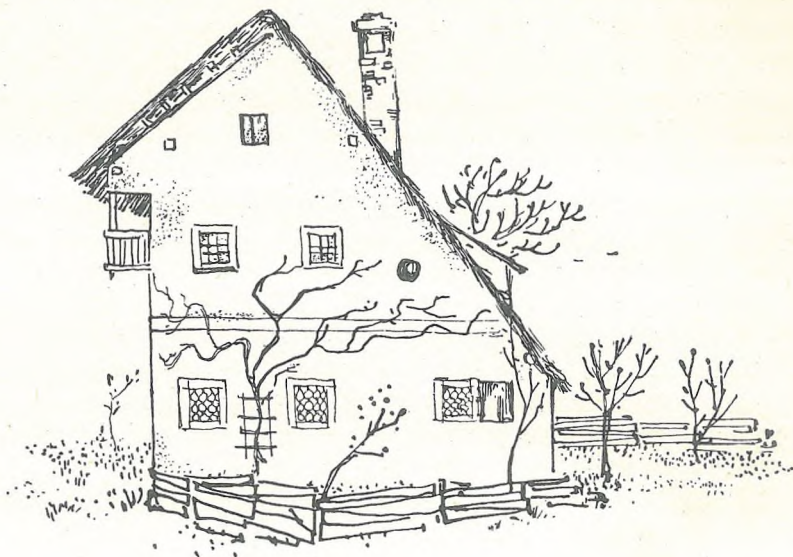
Doma izdelane slamnike so proizvajalci neposredno prodajali na trgih in sejmih ali pa so jih krošnjarji od njih odkupovali in razpečevali. Nekaj proizvodov domače slamnikarske obrti so pokupili tovarnarji in so jih kot slabše sortimente, deloma nepredelane, deloma apretirane, spravili na trg skupaj z lastnimi tovarniškimi izdelki.⁸¹ Prodajalci, ki so prinašali slamnike naprodaj v Ljubljano, so bili iz raznih krajev slamnikarskega področja, toda na splošno so jih označevali kot Domžalce. Sredi prejšnjega stoletja se kot prodajalci slamnikov v Ljubljani omenjajo Ivan Gražar iz Krtine, Luka Grošelj iz Pšate, Marija Potočnik iz Št. Vida, Ivana Habjan iz Loke pri Mengšu, Tine Maček iz Domžal, Boštjan Pengov iz Pšate. Verjetno so mimo teh prihajali na ljubljanski trg še

drugi prodajalci, katerih imena se nam niso ohranila. Med prvo svetovno vojno sta prodajali slamnike na trgu sv. Jakoba 2 prodajalki iz Trzina, 2 iz Loke pri Mengšu, 1 iz Mengša in 1 iz Pšate, katerim se je pridružila tudi ena ljubljanska modistka. Blago, ki so ga prinašali domači slamnikarji na trg, je bilo dobro in cenejše kot v trgovinah; srednji in revnejši sloji so radi kupovali te slamnike. Deloma so bili že opremljeni s trakovi. V Ljubljani, ki je bila važen trg za vse izdelke podeželske domače obrti, se je način prodaje spreminjal; tako je vsaj mogoče soditi po ugotovitvah, ki so bile napravljene leta 1918. Nekaj časa, n. pr. v petdesetih letih preteklega stoletja, so slamnike razen ob letnih sejnih prodajali redno vsako soboto, pozneje je sobota odpadla in je bila uvedena prodaja štirikrat na leto, trajala je vsakikrat osem dni, od sobote do sobote. Menda je bil tak način običajen do l. 1902, ko so slamnike zopet pričeli prodajati ob tržnih dneh, to je ob sredah in sobotah. Stalni slamnikarski prodajalci na ljubljanskem trgu so po uvedbi obrtnega reda morali kdaj pa kdaj predložiti magistratu potrdilo županstva, da samostojno opravljajo slamnikarsko obrt. Na podlagi takega potrdila jim je magistrat za vsako leto posebej dovolil postaviti stojnico na trgu sv. Jakoba od začetka maja do konca julija, ko je bila slamnikarska sezona. Tisti, ki niso imeli stojnic, so prodajali slamnike pred šentjacobsko šolo kar na rjuhah, razgrnjenih po tleh.⁸²

Vkljub tej, kot se da ugotoviti po arhivskih virih, najmanj stoletje trajajoči navadi, je l. 1918 ljubljanski magistrat razglabljal, ali je prodaja domžalskih, mengeških in drugih slamnikarjev na ljubljanskem trgu v skladu z obrtnimi predpisi. Povod za to je dala pritožba zadruga modistk v Ljubljani na deželno vlado. Modistke so v svoji pritožbi trdile, da razni kramarji, trgovci in tovarnarji iz Domžal in okolice ob tržnih dneh pri sv. Jakobu prodajajo v tovarnah izdelane ženske slamnike finejše kakovosti. Pritožba se je sklicevala na člen 66 obrtnega reda, po katerem so se smela ob tedenskih tržnih dneh prodajati le živila, surovine, gospodarsko in poljsko orodje, nadalje izdelki okoliških kmetov, ki so izvirali iz njihove postranske zaposlitve, in navadni predmeti vsakdanje rabe. Druge predmete so smeli prodajati v stojnicah praviloma le obrtniki z bivališčem v občini, seveda le izdelke svoje obrti. Obrtniki z bivališčem izven občine so smeli take predmete prodajati le, če je bila prodaja dovoljena še pred uvedbo obrtnega reda, to je pred letom 1860. Tedaj je magistrat napravil obširne poizvedbe, kako je bilo s prodajo slamnikarskih izdelkov v prejšnjih desetletjih. Pregledani so bili registraturni indeksi nazaj do l. 1847, toda o domžalskih slamnikarjih niso našli ničesar. Pač pa so izjave starejših magistratnih uradnikov in drugih mestnih uslužbencev pokazale, da je bila prodaja slamnikov običajna že v petdesetih letih XIX. stoletja.⁸³

Kot smo videli, sta prostor prodajalcem slamnikov določala že tržna reda iz l. 1826 in 1834. Ta dva tržna reda, ki bi mogla služiti v dokaz za prodajo slamnikov še mnogo pred uvedbo obrtnega reda, magistratu l. 1918 brez dvoma

nista bila znana, ker bi bila tedaj v spisih gotovo omenjena. Sicer pa pritožba ljubljanskih modistk zoper konkurenco domžalskih in mengeških domačih slamnikarjev ni bila rešena. Mislim, da razlog ni bil v pravnih zadregah magistrata, ki si ne bi bil na jasnem, kako naj odloči, temveč v razmerah zadnjega leta prve svetovne vojne in ob prevratu. Vprašanje prodaje slamnikov ob tržnih dneh je spričo važnejših in aktualnejših vprašanj in dogodkov stopilo v ozadje,

dokler ni izgubilo vsega pomena, ko so za ta izdelek domače obrti sčasoma odpadli i kupci i prodajalci.

Slamnate kite so od kmečkih družin odkupovali razni trgovci in prekupčevalci, ki so ob določenem času prihajali v vasi. Iz nekaterih krajev je šlo s posredovanjem prekupcev na tisoče kit v svet. Velik del so pokupile tovarne slamnikov in slamnikarji-obrtniki v Domžalah ter Mengšu in so iz njih izdelovali slamnike slabše kakovosti.⁶⁴

O cenah slamnikov in slamnatih kit smo že govorili. Čuditi se moramo, da je pri tako pičlem zaslužku, kot ga je nudilo pletenje kit, imelo v začetku tega stoletja še tolik obseg. Glavni razlog je pač ta, da je bilo pletenje kit za veliko večino v tej domači obrti zaposlenih popolnoma postransko opravilo, s katerim so se ljudje ukvarjali v svojem prostem času ter od tega zaslužka gospodarsko niso bili odvisni. Kite so pletli predvsem v kmečkih družinah, odrasli kot otroci, moški in ženske, v zimskih mesecih, ko je delo na polju počivalo. Sicer so imele ženske pri tem delu največji delež, toda tudi otroke so pritegnili v velikem številu. Otroci so bili zaposleni najprej z lažjimi deli, pletli so kite, pri katerih

ni šlo za veliko natančnost. Ko so sčasoma pridobili potrebno spretnost, so jim bila zaupana tudi finejša dela.⁸⁵ Drugi razlog za razširjenost pletenja slamnatih kit pa je treba najbrž iskati v razpolaganju s potrebnimi surovinami. Pšenično slamo je imelo vsako kmečko gospodarstvo. Pa tudi kajžarske ali gostaške družine, ki niso imele zemlje in niso pridelovale žita, so dobile potrebno slamo pri kmetih, največ zastonj. Za pletenje so izbrali najlepšo slamo, potem ko je bilo žito požeto in preden je bilo omlačeno. Postopek pri izbiranju slame je bil in je še tak: iz pšeničnega snopa, ki ga držijo stisnjene med nogami, z eno roko vlečejo lepa slamnata stebelca, katera zbirajo z drugo roko v šope, dokler ni pest polna. V šopih zbrana slama se shrani za pletenje, potem ko se je klasje posebej omlatilo. Dobljeno zrnje, ki je lepše kot ostalo žito, se uporabi za seme. Tako je slamnikarstvo opravljalo tudi selekcijo pšeničnega semena. Zato so kmetovalci radi drugim prepuščali slamo, da so opravili to selekcijo, kolikor je sami niso potrebovali za pletenje kit.⁸⁶

VII.

Po prvi svetovni vojni so se razmere za slamnikarstvo popolnoma spremenile. Slamnikarska industrija je bila z novimi državnimi mejami odrezana od glavnih dotedanjih tržišč za svoje izdelke. Na drugi strani je imela težave z nabavo surovin v tujini, te težave je povzročalo v prvi vrsti kolebanje denarnih vrednosti in zlasti padanje vrednosti dinarja. Najvažnejša sprememba pa je bilo zmanjšanje potrošnje slamnikov, sprememba, ki jo je narekoval razvoj mode. Po prvi svetovni vojni so slamnikarske tovarne na splošno le životarile, postale so nerentabilne in lastniki so jih po vrsti opuščali, tako da so končno ostala le maloštevilna slamnikarska podjetja, med temi »Universale« v Domžalah in slamnikarska zadruga v Mengšu kot obrata večjega obsega. Ker proizvodnja in prodaja slamnikov ni zagotavljala zadostnega izkoriščanja in donosnosti tovarne, je podjetje »Universale« razširilo proizvodnjo tudi na klobuke.

Domača obrt pletenja slamnatih kit je tako izgubljala svoje glavne odjemalce. Zato so pletenje kit vedno bolj opuščali, najprej v krajih, kjer je napredujoča industrija dajala možnosti za novo zaposlitev delavstva, pozneje pa v vaseh, ki so bile od industrijskega področja bolj oddaljene in kamor privlačna moč tovarn ni več segala. Pred drugo svetovno vojno se je s pletenjem slamnatih kit ukvarjalo prebivalstvo razmeroma največ v moravškem okolišu. To so bile zlasti vasi Gorica, Spodnja in Zgornja Javoršica, Spodnji in Zgornji Tuštanj, Stegne, Sv. Valentin, Vrhpolje, Zalog in Katarija.⁸⁷ Kite so prodajali slamnikarskim podjetjem v Domžalah in okolici. O količini napletenih kit v času med obema vojnama nimamo nikakih podatkov. Skoraj gotovo se je proizvodnja gibala v bolj ozkih mejah, saj odjem kit pri tovarnah ni bil velik. »Universale«,

največje podjetje, ki je prišlo v poštev, svoje kapacitete, 1000 slamnikov in klobukov dnevno, zaradi premajhne potrošnje ni moglo polno izkoristiti.⁸⁸ Pred prvo svetovno vojno je proizvodnja slamnikov v domžalskih tovarnah šla v mnoge sto tisoče, med obema vojnama je znašala najbrž komaj toliko deset tisočev.

Pri takih razmerah v slamnikarski industriji tudi domača obrt pletenja slamnatih kit ni imela pogojev za večji razmah. Razen tega so slamnikarska podjetja pri izdelovanju slamnikov uporabljala v večji meri uvožene slamnate kite in manj domačih, ki so bile bolj grobe in primerne le za najnavadnejše in najcenejše izdelke. Uvožene kite iste kakovosti so bile vse enake, enakomerno pletene in slama istega barvnega odtenka, kar domače blago ni dosegalo. V primerjavi s tujim blagom so postale domače kite tudi predrage.⁸⁹

Živahnije se je pletenje slamnatih kit razmahnilo po drugi svetovni vojni. V glavnem je sicer ostalo koncentrirano v krajih, kjer so se ukvarjali s tem delom tudi še v času med obema svetovnjima vojnama, to je v moravškem okolišu. Segal pa tudi v Črni graben (Lukovica, Krašnja, Blagovica), manj v Tuhinjsko dolino. Na primere pletenja slame naletimo v smeri od Domžal proti Cerkljam in Komendi, v nekaterih naseljih okrog Ihana ter v hribovskih naseljih proti Savi (nad Dolom in Dolskim). Na splošno se drži obrt predvsem v hribovskih krajih in kmečkih, zlasti pa v bajtarskih družinah; v krajih, kjer se je razvila industrija in od koder zahajajo v tovarne na delo, le še redke ženske pletejo slamnate kite. V Mengšu, nekdanjem drugem središču naše slamnikarske industrije, se ukvarja s pletenjem slamnatih kit ena starejša ženska, ravno tako v Loki pri Mengšu.⁹⁰ Pletenje kit je ostalo sezonsko, zimsko delo; prične, ko zapade sneg, preneha s prihodom pomladi in z začetkom poljskih del.

Cenijo, da sedaj napletejo na vsem področju letno 130.000 do 150.000 kit.⁹¹ Ta množina kaže, da se je obseg pletenja kit v primeri z dobo med obema vojnama kar znatno razširil, dasi predstavlja le manjši del proizvodnje iz tistega časa, ko je bila obrt na višku. Sodeč po številu spletenih kit, ki so sedaj krajše, kot so bile pred prvo svetovno vojno, je pri tem delu zaposlenih 700 do 1000 oseb. Odjemalci za kite so tovarna »Universale« v Domžalah in slamnikarska zadruga v Mengšu, ki izdelujeta največ slamnike, deloma tudi torbice, ter v Podgorici podjetje za izdelovanje cekarjev in torbic. Potrebe po slamnatih kitah so v zadnjih letih precej narasle; navedena podjetja bi mogla odkupiti in uporabiti še večje količine kit, kot pa znaša sedaj proizvodnja in ponudba. Vzrok povečane potrebe po slamnatih kitah je v povečanju potrošnje slamnikov, naša slamnikarska industrija izdeluje predvsem moške slamnike, ki jih nosi kmečko prebivalstvo v Srbiji in Vojvodini. Povpraševanje po tem blagu je tolikšno, da proizvodnja zaostaja za potrebami. V zadnjih letih narašča izdelovanje kopalnih slamnikov, katere kupujejo zlasti v obmorskih krajih. Pomemben odjemalec za slamnike so delavke v solarnah. Proizvodnja slamnikov je

usmerjena predvsem na bolj navadne, množične izdelke, za katere je uporabna tudi naša domača slama.

V načinu pletenja je prišlo do nekaterih sprememb. Sedaj pletejo kite le iz sedem slam, pletenje drugih vzorcev so opustili. Kite se ločijo po širini, tanke iz najtanjše slame, srednje in široke, ki so spletene iz debelejših slamnatih stebelc. Kite so dolge 36 kopolcev, to je 18 metrov, v prejšnjih časih je dolžina znašala 50 kopolcev oziroma 25 metrov. Spreten pletič ali pletica splete dnevno dve ali pa tudi tri kite. Podjetja plačujejo kite po 46 do 53 dinarjev, glede na njihovo kakovost. V zadnjih letih so cene višje, vključ temu so ostale kot v prejšnjih časih — minimalne. Z zaslužkom od pletenja se ne more preživljati niti naj-
pridnejša in najspretnejša pletica; četudi zasluži največ, kar je mogoče, je komaj za priboljšek in neznatna nagrada za koristno uporabljen čas, ki bi sicer potekel v brezdrlju.

Pri skromnih možnostih zaslužka, ki jih nudi pletenje slamnatih kit, ne moremo pričakovati, da bi se obseg te domače obrti znatneje razširil, čeprav je odjem izdelkov za zdaj zagotovljen. Pletenje kit je ostalo, kot je povečini vedno bilo, nekaka dopolnilna zaposlitev podeželskega prebivalstva, pretežno v hribovitem delu kamniškega področja, v zimskem času, ko ga kmetijsko delo polno ne zaposluje. Razen tega je ta zaposlitev primerna za otroke in starejše ljudi. Da se je pletenje slamnatih kit obdržalo kljub slabim gospodarskim pogojem zlasti v zadnjih desetletjih, kaže, da za njegovo ohranitev niso odločali le gospodarski razlogi, temveč je vzrok iskati tudi v tradiciji, ki se je utrjevala skozi več rodov; saj ima slamnikarska domača obrt pri nas za seboj najmanj dve stoletji.

O P O M B E

¹ Benedikt Franz Herman's Reisen durch Oesterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg und Baiern im Jahre 1780. Wien 1781, 1783.

² B. Hacquet, Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden Illyrer und Slaven. Leipzig (1801).

³ Ueber die Gewerbs-Industrie im Gouvernement von Laibach. Illyrisches Blatt Nr. 5, 4. II. 1820.

⁴ P. H. [Peter Hicinger]. Pletenje slamnjekov na Krajskim. Novice 1847, str. 46. Ime pisca je ugotovljeno po bibliografski kartoteki Leksiografskega zavoda v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

⁵ Die Strohflechtere in Krain. Laibacher Zeitung 1873, št. 211. — Über die Strohhutfabrication in Krain. Laibacher Tagblatt 1876, št. 235. — Kuralt Fran, Slamnikarstvo. Novice 1874, št. 41. — Slamnikarstvo. Vrtec 1878, str. 30.

⁶ Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach... für das Jahr 1875. Strohflechtere, Ljubljana 1878, str. 247 sl. — V nadaljnjem citiram Stat. Bericht 1875.

⁷ Wilhelm Exner, Die Hausindustrie Oesterreichs, Wien 1890. Poglavlje o domači obrti na Kranjskem je priredil Ivan Murnik.

⁸ Louis Edgar Andés, Die Verarbeitung des Strohes in Geflechten und Strohhüten, Matten, Flaschenhülsen, Seilen, in der Papierfabrikation und zu vielen anderen Zwecken. Wien, Pest, Leipzig 1898, str. 16 sl.

⁹ Dr. Valentin Pogatschnigg, Strohutfabrikation zu Domschale und Mannsburg. Jahresbericht der k. k. Gewerbe-Inspectoren über das Jahr 1892. Wien 1893, str. 148 sl. — Poročilo je objavljeno tudi v Laibacher Zeitung 1893, št. 123. — Dr. Valentin Pogatschnigg, Die Strohflechtereie in den Bezirken Krainburg und Stein. Bericht der k. k. Gewerbe-Inspectoren über die Heimarbeit in Oesterreich. Dritter Band. Wien 1901, str. 329 sl. (Citiram Bericht 1892 oziroma 1901).

¹⁰ Janko Jovan, Domači obrt na Kranjskem. III. Slamninarstvo. — Dom in svet XVI/1903, str. 541 sl.

¹¹ Fran Bernik, Zgodovina fare Domžale. Kamnik 1923.

¹² Alfonz Mihelčič, Gospodarski oris. Mengeški zbornik 1154—1954. Ljubljana 1954, str. 74 sl.

¹³ Janez Jerovšek, Iz zgodovine slamninarske industrije v Domžalah. — Albin Pavlin, Domžale v svojem razvoju. III. Kamniški zbornik 1957.

¹⁴ Marija Jagodic, Narodopisna podoba Mengša in okolice. Mengeš 1958, str. 81 sl.

¹⁵ Exner, n. o. m. str. 39.

¹⁶ Jovan n. o. m. str. 541.

¹⁷ Hermann, n. o. m. Zweytes Bändchen, str. 119.

¹⁸ Državni arhiv Slovenije, Krumperški arhiv, Justitialia, spis iz l. 1783. — Na ta spis me je opozorila arhivarka Marija Verbič, za kar se ji na tem mestu zahvaljujem.

¹⁹ K. Přibram, Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860. I. Bd. 1740—1798. Leipzig 1907, str. 130 sl.

²⁰ Johann Weichard Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Krain. II. Buch, str. 116 sl.

²¹ Vlado Valenčič, Prebivalstvo kamniškega področja skozi tri stoletja. Kamniški zbornik 1958, str. 73 sl.

²² Stat. Bericht 1875, str. 247.

²³ Pogatschnigg, Bericht 1892, str. 148 sl.

²⁴ Jovan, n. o. m. str. 541.

²⁵ Škofijski arhiv. Krstna knjiga župnije Ihan 1755—1788.

²⁶ Obravnave deželnega zbora kranjskega 1892—1893, str. 348 sl., iz govora poslanca Kernnika.

²⁷ Mitar S. Vlahović, O najstarijoj kapi kod Jugoslavena s obzirom na zbirku kapa etnografskog muzeja u Beogradu. Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901—1951. Beograd 1953, str. 149. — Vlahović se sklicuje glede tega na I. Erdeljanović, Niederlovo delo o starim Slovenima. Glas. Geograf. društva Beograd, sv. 7—8, 235.

²⁸ Hermann, n. o. m. III. Bändchen. Wien 1783, str. 42.

²⁹ B. Hacquet, n. o. m. str. 34.

³⁰ Das Proletariat und die Arbeit. Carinthia 1855, str. 87.

³¹ Državni arhiv Slovenije, Krumperški arhiv. Justitialia, spis iz l. 1783.

³² Mestni arhiv, Ljubljana, Reg. I. fasc. 306, list 179—182 in 302 a.

³³ Mestni arhiv Ljubljana, Reg. I fasc. 305, list 700—707.

³⁴ Hermann, n. o. m. Zweytes Bändchen, str. 3.

³⁵ Jovan, n. o. m., str. 542.

³⁶ Pogatschnigg, Bericht 1892, str. 148 sl.

³⁷ Stat. Bericht 1875, str. 247.

³⁸ Ueber die Gewerbs-Industrie im Gouvernement von Laibach. Illyrisches Blatt 1820, str. 19.

³⁹ Državni arhiv Slovenije, Erbergov (dolski) arhiv. Collectanea. Rotschitz, Krain bis zum Jahre 1823, rokopisna knjiga, str. 55 sl. — Za prijazno opozorilo glede teh podatkov, ki mi jih je dala ljubeznivo na razpolago, se zahvaljujem prof. Mileni Uršič.

⁴⁰ Die Strohutfabrikation im Grossherzogthum Toscana. Verhandlungen und Aufsätze. Herausgegeben von der k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Steyermark. Neuntes Heft. Graz 1822, str. 175 sl.

⁴¹ Ueber die Cultur und Verwendung inländischer Wiesengräser zur feinen Strohutfabrikation. Verhandlungen und Aufsätze. 27. Heft. Graz 1831, str. 171 sl.

⁴² P. H. Pletenje slamnjev na Krajskim. Novice 1874, str. 46.

⁴³ Janez Trdina, Zbrano delo. Prva knjiga. Spomini 1. del. Ljubljana 1946, str. 17.

⁴⁴ Glej opombo 42.

^{44a} Beiträge zur Darstellung des Gewerbefleisses in Illyrien. Illyrisches Blatt 1842, str. 217 sl.

⁴⁵ Jovan. n. o. m. str. 542.

- ⁴⁶ Stat. Bericht 1875, str. 248.
- ^{46a} Obravnave deželnega zbora kranjskega 1892—1893, str. 348, iz govora poslanca Janka Kersnika.
- ⁴⁷ Stat. Bericht 1875, str. 247. — Prim. tudi Andés, n. o. m. str. 16 sl. in po njem Bernik, n. o. m. str. 221 sl.
- ⁴⁸ Pogatschnigg, Bericht 1892, str. 150 sl.
- ⁴⁹ Dr. Ivan Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I. Wien 1914, str. 628 sl.
- ⁵⁰ Dr. Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda. Celje 1928, str. 113 sl.
- ⁵¹ Valenčič, n. o. m. str. 64 sl.
- ⁵² Za te in nekatere druge podatke o tirolskih podjetnikih se moram zahvaliti univ. prof. Ant. Dörrerju, Innsbruck, ki mi je po posredovanju dr. N. Kureta, kateremu gre tudi moja zahvala, prepustil svoje »Erinnerungen an das Deferegger Strohhutgewerbe«. Ti spomini so bili medtem objavljeni v »Osttiroler Heimatsblätter«. Jahrgang 27, Nr. 3.
- ⁵³ Prim. Pogatschnigg, Bericht 1892, str. 151.
- ⁵⁴ Die Strohflechterei in Krain. Laibacher Zeitung 1873, št. 211, str. 1476.
- ⁵⁵ Obravnave deželnega zbora kranjskega 1892—1893, str. 347, iz govora poslanca Janka Kersnika.
- ⁵⁶ Stat. Bericht 1875, str. 248.
- ⁵⁷ Ueber die Strohhutfabrication in Krain. Laibacher Tagblatt 1876, št. 235.
- ⁵⁸ Stat. Bericht 1870, str. 324.
- ⁵⁹ Stat. Bericht 1875, str. 203.
- ⁶⁰ Fr. Kuralt, Slamnikarstvo. Novice 1874, str. 321 sl.
- ⁶¹ Vrtec 1878, str. 30.
- ⁶² Stat. Bericht 1880, str. 347.
- ⁶³ Obrtnija s kranjskimi slamniki in drugo slamnato robo. Novice 1869, str. 381 in Slamnikarstvo na Kranjskem. Novice 1873, str. 209 sl.
- ⁶⁴ — nè, Beseda o slamnikarstvu. Ljubljanski list 1884, št. 57. — Domnevam, da je pisec članka Janko Rahnè, notar na Brdu, ki so mu kot domačinu bile razmere gotovo dobro znane.
- ⁶⁵ Obravnave deželnega zbora kranjskega 1892—1893, str. 347 sl., iz govora poslanca Janka Kersnika.
- ⁶⁶ Obravnave deželnega zbora kranjskega 1892—1893, str. 388 in Priloga 51 (str. 410).
- ⁶⁷ Die Strohcultur und die Strohflechterei in Krain. Laibacher Zeitung 1894, št. 21.
- ⁶⁸ Andés, n. o. m. str. 79, 60 in 64.
- ⁶⁹ Andés, n. o. m. str. 15.
- ⁷⁰ Obravnave deželnega zbora kranjskega 1893—1894. Priloga 45, Poročilo deželnega odbora glede pospešitve pridelovanja slame in glede povzdige slamarije na Kranjskem, str. 329 sl.
- ⁷¹ Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. januarja do konca decembra 1896, str. 270 sl. Iz tega poročila so posneti tudi naslednji podatki o tečajih v l. 1896—1897.
- ⁷² Kmetovalec 1896, str. 130 sl.
- ⁷³ Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. oktobra 1897 do konca septembra 1898, str. 214.
- ⁷⁴ Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. oktobra 1900 do konca septembra 1901, str. 226.
- ⁷⁵ Pogatschnigg, Bericht 1901, str. 330 sl. — Tudi nadaljnji opis je iz istega vira.
- ⁷⁶ Jovan, n. o. m. 543.
- ⁷⁷ Slamnikarska obrt v kamniškem okraju. Slovenski list 1902, št. 21.
- ⁷⁸ Pogatschnigg, Bericht 1892, str. 152.
- ⁷⁹ Bernik, n. o. m. str. 213 sl.
- ⁸⁰ Slamnikarska obrt v kamniškem okraju. Slovenski list 1902, št. 22.
- ⁸¹ Pogatschnigg, Bericht 1901, str. 330.
- ⁸² Mestni arhiv Ljubljana, Reg. I. fasc. 1770, XV/5, št. 1364/1918.
- ⁸³ Mestni arhiv Ljubljana, Reg. I. fasc. 1770, XV/5, št. 1364/1918.
- ⁸⁴ Pogatschnigg, Bericht 1901, str. 331.
- ⁸⁵ Pogatschnigg, Bericht 1901, str. 331.